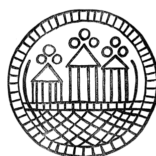
situne dei

Årsskrift för Sigtunaforskning
2006

Redaktör:
Sten Tesch

I redaktionen:
Rune Edberg och Anders Wikström

Utgiven av Sigtuna Museum
ISSN 1653-8498
ISBN 91-975643-9-7

Folk och rövare i Sigtuna stad

Danagäldernas roll vid samhällsomvälvningen omkring år 1000

Rune Edberg

Frågorna om det äldsta Sigtunas roll och funktion har efter de senare årtiondenas stora utgrävningar blivit högaktuella. Den bebyggelsearkeologiska dokumentationen är mycket omfattande och komplex och fyndantalet enormt. Blotta materialmängden gör bearbetningen oerhört arbetskrävande, tidsödande, dyr – och svår.

Staden var en del av det omgivande samhället och kunskap om den kan därför också sökas i hela dess samtida sammanhang. Anläggandet kan ses som ett drag i ”det stora spelet” om makt och rikedom i vår del av världen under årtiondena runt millennieskiftet 1000. Här finns ett ansenligt skriftligt källmaterial.

Viktiga vetenskapliga insatser har på senare år gjorts i frågor som rör Sveriges kristnande och om runstenars innebörd och kronologi. Jag försöker i denna artikel knyta ihop några för Sigtunaforskningen mycket intressanta rön på dessa områden med en del uppgifter av andra slag som är kända sedan tidigare, men som nu framträder i ny belysning. Främst gäller det aspekter på frågan om Olof skötkonungs myntning. Här ligger sannolikt nyckeln till hela Sigtunaproblematiken gömd.

Resonemangen i artikeln är i varierande grad hypotetiska och den bör läsas som ett debattinlägg.

Slaget vid Maldon

Den 10 augusti 991 stod ett stort slag vid Maldon, inte långt från London. En skandinavisk här besegrade där ett anglosaxiskt uppbåd lett av Essex' jarl Byrhtnoth. Denne stupade och med honom många av hans män *(fig. 1)*. Andra flydde. På inrådan av ärkebiskop Sigric av Canterbury betalade därefter Englands kung Ethelred (”den rådville”) ut 10 000 pund till angriparna för att de skulle ge sig av *(fig. 2)*. Blodbadet vid Maldon finns omnämnt i den anglosaxiska krönikan och är, som ett engelskt Thermopyle, besjunget i en berömd fornengelsk hjältedikt (Garmonsway 1967:126f; Hansson 1991; jfr Magnusson 1981:266f).

Skandinaverna såg, inte underligt, segern vid Maldon och silvret som de belönades med efteråt som ett tecken på att Englands militära svaghet kombinerades med stor rikedom. De fick blodad tand. I fortsättningen gick deras affärsidé ut på att gå iland och snabbt bränna, stjäla, härja och

Fig. 1. Byrhtnoth, jarl av Essex, kämpade tappert vid Maldon men fick bita i gräset. Engelsk fantasy, 1990-tal. Bilden beskuren.

Fig. 2. Ethelred den rådville betalade ut den ena danagälden efter den andra. Ur en engelsk handskrift från ca 1220. Bilden beskuren.

dräpa så mycket som möjligt innan engelsmännen hann dra samman sitt försvar. Därefter erbjöd de sig att ge sig iväg, mot att de först fick en stor summa silver. Rena fältslag utkämpades också, med många stupade på båda sidor, men där nordborna för det mesta drog det längsta strået. Den anglosaxiska krönikan skyller som regel de egna nederlagen på ledarnas feghet, illojalitet, förräderi eller ren oförmåga (Garmonsway 1967:126f; Almgren 1963).

Redan årtiondet före Maldonslaget hade skandinaver terroriserat den engelska kusten. Men det var från och med 991 som plundringstågen ökade i omfång, fick fastare form och i regel leddes av olika kungar, kungsämnen och jarlar. Lösesumman vid Maldon 991 blev den första i en serie så kallade danagälder. Ibland övervintrade angriparna i England hellre än att segla hem. Isle of Wight vid sydkusten, med sitt milda klimat, var en populär förläggningsplats. Nordborna lät fräckt lokalbefolkningen stå för bespisning och underhåll. När våren kom bröt de sina läger och gav sig ut på nya rövarturnéer, ofta med hjälp av hästar som de förde med sig ombord på skeppen, samma teknik som illustreras på den berömda Bayeuxtapen med motiv från den normandiska erövringen av England 1066 (jfr Almgren 1963).

Vilka var då dessa skandinaver, mer exakt? Enligt den anglosaxiska krönikan leddes landstigningen vid Maldon 991 av en viss Anlaf (Garmonsway 1967:126f). Namnet brukar tolkas som den norske tronpretendenten Olav Tryggvasson *(fig. 3)*. I samma års avtal om vapenstillestånd mellan kung Ethelred och nordmännen representeras de senare förutom av ”Anlaf” även av ”Iustin” och ”Gudmund Stegitan sunu” (Robertson 1925:57).

”Anlaf” förekommer åter i krönikan 994, då tillsammans med ”Swein”, nämligen den danske kungen Sven Haraldsson (Sven tveskägg). Olav och Sven genomförde tillsammans detta år ett stort plundringståg längs den engelska sydkusten från London till Southampton. De pressade därefter gemensamt ut 16 000 pund varpå Olav

Fig. 3. Olav Tryggvasson, segraren vid Maldon. Jenny Nyström tecknade honom hemma i högsätet. 1890-tal. Bilden beskuren.

Fig. 4. Olof skötkonung som Christian Krohg framställde honom i en norsk upplaga av Snorres kungasagor. 1890-tal. Bilden beskuren.

fick ytterligare en dusör av obekant storlek av kung Ethelred i samband med att han lät sig konfirmeras med denne som gudfar. Olav svor samtidigt på att aldrig återvända till England, ett löfte som han sedan inte fick något tillfälle att bryta.

Efter 994 ledde Sven tveskägg Englandshärjningarna, tidvis i konkurrens, tidvis i allians med Torkel höge, en fribytarhövding som också var känd som jomsvikingarnas jarl och som sådan är omtalad i den norröna litteraturen t.ex. i Jomsvikingarnas saga (Ekermann 1984). Torkel avföll 1011 till Ethelred men ställde sig därefter för gott under Svens tveskäggs befäl. (Sedermera utnämnde Knut den store Torkel till jarl över Östangeln.)

Engelsmännen pungade 1001 ut med 24 000 pund, 1006 med 36 000 pund, 1007 med 3 000 pund (enbart för Canterbury stad) och 1012 med 48 000 pund. Som grädde på moset drev Sven 1013 Ethelred i landsflykt, kasserade in 22 000 pund och lät själv utropa sig till engelsk kung. Danagälderna hade därmed enligt de sammanlagda siffrorna i den anglosaxiska krönikan inbringat enorma 159 000 pund.

Sven tveskägg dog dock endast några månader efter sin stora seger och Ethelred passade på att återvända från exilen. Svens son Knut (den blivande Knut den store) grupperade emellertid raskt om de nordiska styrkorna och erövrade efter en del krigsoperationer England på nytt. Han pressade därefter ut ojämförliga 82 500 pund, den så kallade knutsgälden, som han avlönade sin armé med innan han skickade hem den till Skandinavien (Garmonsway 1967:154f; KLNM, vikingatidens myntimport; Magnusson 1981:266f).

Danagäldernas 159 000 pund motsvarar ca 75 ton silver eller 40 miljoner mynt. Lägger man till knutsgälden blir beloppet 241 500 pund vilket blir ca 110 ton silver eller ca 60 miljoner mynt. Det framgår i de olika källorna att skandinaverna dessutom ofta stal mängder av dyrbarheter. De rövade också med sig människor. Dessa krigsbyten, omöjliga att taxera, får läggas ovanpå värdet av silvret. När Knut kröntes 1018

måste England ha varit grundligt utplundrat.

Efter Knuts seger blev det visserligen fred i det plågade landet men den nye kungen tog upp en betungande ny årlig skatt, härgälden, för att avlöna det av främst skandinaver rekryterade kungliga livgardet, tingalidet. Detta avskaffades först 1051. Inflödet till Skandinavien av engelska mynt från gälder och hemförda solder måste under perioden ha varit enormt. Efter århundradets mitt reducerades det, av de arkeologiska fynden att döma, till en rännil (P. Sawyer 1962:96; Magnusson 1981:266f).

Den främsta kunskapskällan till händelserna är den anglosaxiska krönikan, som består av löpande skrivna annaler med högt källvärde (jfr Almgren 1963:220). De olika handskrifterna skiljer sig inte på några avgörande punkter ifrån varandra men brittiska historiker har ändå diskuterat hur komplett deras bild är. Att alla större gälder har dokumenterats anses visserligen som sannolikt, men säkert är det inte (Metcalf 1990:219). Summorna kan ha varit ännu större. En egendomlighet som kan tolkas i denna riktning är att 991 års gäld, som krönikan uppger till 10 000 pund, i vapenstilleståndsavtalet mellan Ethelred och vikingarna anges till mer än det dubbla, 22 000 pund (Robertson 1925:57).

Anglosaxiska källor skilde sällan på olika slags skandinaver, dessa hade ju samma språk, samma namnskick, samma utseende och betedde sig likadant. De kallas i regel för daner, men att stridsdugligt folk från hela Norden deltog i härjningarna står klart. Alldeles säkert eggades de av ryktet om lättfångna rikedomar. ”Det verkade som om varenda vapenför man i Skandinavien sällade sig till de framgångsrika vikingaflottorna” (Magnusson 1981:272). Tack vare runstenarnas belägg står det klart att många män från det nuvarande Sverige aktivt deltog, ibland till och med upprepade gånger. Mer om detta nedan.

Knuts invasion av England 1016 skedde enligt Adam av Bremen med 1000 skepp, enligt Thietmar av Merseburg med 340 skepp och enligt den anglosaxiska krönikan med 160 skepp (Adam Hist. II:52; Thietmar Chron. VII; Garmonsway 1967:146f). Enligt Adam av Bremen hade Knut satt upp flottan tillsammans med Sveriges regent Olof skötkonung (Adam Hist. II:52) *(fig. 4)*. Detta behöver, som bl.a. Ove Moberg poängterat, inte innebära att Olof själv deltog utan endast att Knut erövrade England med hjälptrupper som Olof bådat upp och ansvarade för (Moberg 1941:56n.91; jfr v. Friesen 1913:25). Norröna källor framhäver sin tur den roll som norska ledare som Erik jarl och Olav Haraldsson ska ha spelat i skeendet (t. ex. Olav den heliges saga, Snorres Heimskr).

De skandinaviska attackerna mot England, danagälderna och den slutliga erövringen av landet var företag av världshistorisk betydelse. Men skandinaver riktade vid denna tid rövartåg inte bara mot de brittiska öarna utan också mot det tyska riket. Det mest välbelagda exemplet är från 994, alltså samma år som Olav Tryggvasson och Sven tveskägg härjade längs den engelska sydkusten. Då plundrade skandinaviska pirater bygden vid övre Elbe. Särskilt illa ut råkade hamnorten Stade som angreps den 23 juni. Det uppstod ett sjöslag där nordborna segrade och förde bort ett stort antal förnäma sachsare som gisslan. Thietmar av Merseburg, som givit en ögonvittesskildring av händelserna, betecknar nordborna

som ”de värsta uslingar” och ”glupska hundar”. En av Thietmars morbröder, greve Udo, stupade medan två andra, grevarna Heinrich och Siegfried, var bland de tillfångatagna. Thietmars mor sålde allt vad hon ägde i hopp om att kunna köpa dem fria. Thietmar berättar vidare att hertig Bernhard av Lüneburg skickade förhandlare till vikingarna. Dessa krävde en oerhörd lösesumma, som Bernhard till största delen lyckades driva in från sina undersåtar. Skandinaverna släppte då en del av sin gisslan. Förhandlingarna fortsatte och drog ut på tiden och Thietmar beredde sig på att frivilligt ge sig själv som fånge istället för greve Siegfried, som var sårad. Men en morgon när fångvaktarna sov ruset av sig lyckade Siegfried smita. I raseri hämnades nordborna flykten genom att slita av stadens kvinnor örhängen och andra smycken och skära händer, näsa och öron av männen i gisslan och kasta dem i floden (Thietmar Chron. IV). Lösesumman vid Stade uppges i Quedlinburgannalerna till 7000 pund silver (v. Friesen 1909 m. ref). Detta motsvarade ca tre ton. Också Adam av Bremen omtalar grymheterna vid Stade och dessutom härjningar vid övre Weser samma eller påföljande år. Enligt denna källa var piraterna svenskar och danskar i förening (Adam Hist. II:30–31).

Den skräckstämning som inkräktarna spred i denna nordtyska trakt under andra hälften av 990-talet har målande beskrivits av Thangmar i hans helgonvita över biskop Bernward. Landet avfolkades enligt skribenten genom de grymma anfallen och låg hemfallet åt ständigt förnyade rövartåg. Piraterna besatte Elbes stränder och trängde uppför Weserdalen ända till Hildesheim (v. Friesen 1909 m. ref). Får man tro Adam av Bremens version av dessa händelser var alla samhällen i Sachsen vid denna tid gripna av fruktan. Till och med i själva Bremen började man bygga en mycket stark skyddsvall (Adam Hist. II:33).

Det ottonska riket var rikt, inte minst på myntat silver, sedan malmfyndigheterna i Rammelsberg i Harz på 970-talet börjat utvinnas i kejserlig regi. Fler tyska mynt än engelska har påträffats i Skandinavien och frågan är om inte också merparten av dem, liksom de engelska, skulle tänkas härröra från plundring snarare än handel (jfr Lindkvist 1990:38). Men förutom vissa räder mot frisiska hamnar, t. ex. mot Tiel vid Waal 1006, känner inte mångfalden av samtida tyska källor några ytterligare större skandinaviska anfall under denna period. Så är t. ex. anfallet mot Stade 994 omnämnt, förutom av Thietmar, av flera andra av varandra oberoende annalister (v. Friesen 1909: 74f; Hatz 1974:151f).

Kristus från Jellinge

Uppgifterna om maktförhållandena i Skandinavien under årtiondena omkring millennieskiftet 1000 är relativt knappa och motsägelsefulla. Några huvuddrag kan dock skisseras. Den stora politiska gestalten i periodens inledning var Harald Gormsson (Harald blåtand) som omkring 965 kom till makten efter sin far Gorm. Harald kristnade, enligt egen utsago, Danmark och bemäktigade sig Norge. Hans stora runblock i Jellinge med Kristusbild och inskription, rest omkring 980, manifesterade den förening av kungamakt och kristendom som var basen för hans nya rike (B. Sawyer 1991: 83f). Sven tveskägg, Harald blåtands son, grep omkring 987 makten från sin far, flyt-

tade rikets tyngdpunkt från Jylland till Själland och Skåne samtidigt som han ägnade huvuddelen av sina krafter åt att plundra England (P. Sawyer 1991:6f).

Det vikingatida Skandinavien uppvisar i källorna en följd av tyngdpunktsförskjutningar, växlingar vid makten och politiska allianser. Utifrån sådana uppgifter förekommer en vetenskaplig diskussion om politiska överherravälden, som jag inte fördjupar mig i här. Men det förefaller tydligt att både danska, norska och svenska kungar i olika faser uppträdde med anspråk på att få behandla de andras områden som av dem själva utdelade förläningar.

Exempelvis spelade de norska Ladejarlarna i Tröndelag mellan 975 och 995 rollen som mer eller mindre lojala danska vasaller. Olav Tryggvassons maktövertagande därefter kan bland annat ses som ett försök att hävda Norges oberoende gentemot Sven tveskäggs anspråk. Olof skötkonungs relationer till Sven var samtidigt vänskapliga. Vid slaget vid Svolder 1000, då Olav Tryggvassons frigörelseförsök stäcktes, stod Olof, i rollen som fullfjädrad sjökrigare, vid Svens sida. Enligt Odd Munks Olavssaga hade Olof 60 skepp under sitt befäl. Enligt Snorres Olavssaga hade Olof och hans norske allierade Erik jarl tillsammans ”en ofantlig här” (Ohlmarks 1975; Snorres Heimskr).

Det svenska området hade vid 900-talets slut ännu inte nått den rikssamling som åstadkommits i Danmark. Sveadynastin hade sin bas i Mälarregionen och var beroende av att bygdehövdingarna där stod bakom den. Dess maktställning bör ha vilat inte bara på den mytiska härstamningen från Oden och Frej och ledningen av de traditionella Uppsalabloten utan förmodligen i hög grad också på intäkterna från Birka. Birka var den plats där merparten av de stora mängder islamskt silver, som under 900-talet nådde Norden från handelsmetropolerna vid mellersta Volga, omsattes. Denna silverkälla sinade av flera anledningar omkring 960, vilket måste ha varit ett svårt slag både för kungamakten och de giriga svenska stormännen. De nya chanser som öppnade sig i England var därför säkert mer än välkomna.

Fig. 5. Knut den store och drottning Elfgyfu placerar ett kors på Winchesterkatedralens altare. Överst Kristus som *majestas domini* med Maria och Petrus. Illustration i handskrift från ca 1030. Beskuren.

Ledarskapet för Englandsplundringarna låg från 995 i danska – *kristna* – händer *(fig. 5).* En anpassning till denna situation

måste ha framstått som nödvändig och ofrånkomlig för alla hugade deltagare, också de svenska.

Erik adressändrar

Den bebyggelsearkeologiska analysen av det äldsta Sigtuna har hittills baserat sig på de stora grävningarna 1988–1991 i kvarteren Trädgårdsmästaren och Urmakaren. I korthet innebär denna att orten anlagts enligt en plan med 100–150 ungefär likstora, omkring 8 meter breda tomter, stadsgårdar, på ömse sidor om Stora gatan. Tomterna har skilts åt av grunda diken. Den äldsta bebyggelsen har bestått av ett eller ett par enkla klinhus med nedgrävda stolpar, utan syllar, med gaveln åt gatan. I senare faser har bebyggelsen vuxit ut på varje tomt och syllhus med differentierade funktioner byggts. Två ekstolpar i den äldsta bebyggelsefasen har dendrodaterats till 981 (Petterson 1995; Tesch & Petterson 1995; Tesch 2001; jfr dock Ros 2001).

Ytterligare stora grävningar i Svarta jorden, i kvarteret Professorn, genomfördes 1995–1996 och 1999–2000. Materialet är under bearbetning och spår av en äldre horisont, före stadsgårdarnas och Stora gatans tid, har observerats. Dessutom är tomtdikena kanske varken gränser eller ursprungliga. Denna nya forskningssituation föredrogs av Sten Tesch vid medeltidsseminariet vid Historiska institutionen, Stockholms universitet, 21/2 2006 (jfr också Hed Jakobsson 2003:238).

Att den bebyggelsehistoriska analysen på grund av dessa och andra fältiakttagelser kommer att behöva omprövas och förfinas är därför troligt. En viktig fråga är hur den äldsta fasen egentligen ser ut och om den är funktionellt och kronologiskt enhetlig eller inte. Årtiondena omkring år 1000 tycks händelser utspelas slag i slag i Sigtuna. Utan en finjusterad bebyggelsekronologi är det vanskligt att få en tydlig bild av förloppet.

En jämförelse med Trondheim, en plats som uppvisar många beröringspunkter med Sigtuna, är intressant. Arkeologiska undersökningar på senare år har visat att staden, enligt norröna källor anlagd av Olav Tryggvasson under 990-talets andra hälft, i själva verket har tidigare faser.

Årtiondena närmast före 995 härskade Ladejarlarna i Tröndelag. De antas ekonomiskt ha grundat sin position på kontroll av skinn- pälsverks- valrosstands- korn- järn- och annan transitohandel. Enligt en tolkning skiftade denna dynasti marken på Nidarnäset enligt en parcellindelad plan. Detta skedde sedan platsen redan en tid existerat som handelscentrum. Rent praktiskt kan verksamheten ha organiserats genom att jarlarna upplät tomter till köpmän och andra hugade personer mot att dessa betalade hyra, avrad. Parcellindelningen får tolkas som ett fiskalt instrument (Christophersen 1997).

När Olav Tryggvasson 995 ryckte makten från Ladejarlarna gick Trondheim in i en ny fas och senast under Olav Haraldsson (ca 1015–1028) byggdes kungsgård och kyrka. Från att endast ha varit en ”icke-agrar bosättning” började platsen få stadskaraktär (Christophersen & Nordeide 1994:266f; Christophersen 1997).

I Nordeuropa var den tomtindelade centralortens idé inte ny. Ribes parcellerade handels- och verkstadsbebyggelse härrör från 700-talets första hälft. Parcellindelade bebyggelseplaner har också iakttagits i 800-

talets Hedeby, Birka, Kaupang och Staraja Ladoga (Jensen 1991; Ambrosiani 1998; Skre & Styleger 2004, Kirpitjnikov & Nazarenko 1993).

En förnyad diskussion om tomtindelningens och markutnyttjandets funktion och kronologi i Sigtuna kan inte bara komma att aktualisera hela bebyggelse- kungsgårds- och kyrkoproblematiken utan också frågan om förhållandet till Birka. Personnamnslikheter talar avgjort för att det är samma dynasti som i skriftliga källor förknippas med Birka och Adelsö som uppträder i Sigtuna (Carlsson 1997). Men städer har också en befolkning. Överföringar med tvång är kända från vikingatid, exempelvis den från Reric till Hedeby som den danske kungen Godfred enligt frankiska källor fick till stånd 808. Varifrån har en befolkning till ett fixt och färdigt Sigtuna kommit, om inte från Birka? Birka kan beräknas ha haft ca 1 000 invånare under 900-talet och samma antal har beräknats för det äldsta Sigtuna. Stadsområdena är ungefär lika stora. Fyndmaterialet från den äldsta nivån i Sigtuna och den yngsta i Birka tyder på kontinuitet snarare än motsatsen (se t. ex. Bäck & Carlsson 1994:110 m. ref).

Eftersom något tidsglapp eller någon större överlappning mellan Birkatid och Sigtunatid veterligen inte påvisats är den enklaste och troligaste förklaringen att ”Birka” flyttade till ”Sigtuna”, fast den nya platsen delvis fick andra ändamål och funktioner, se nedan.

Frågan om kontinuiteten mellan Fornsigtuna och Sigtuna måste också tas med i bilden. Arkeologiska undersökningar har visat att Fornsigtuna var en aristokratisk miljö som upphörde under 900-talets andra hälft, ungefär samtidigt som Birka övergavs och Sigtuna etablerades (Damell 1989, 1991). Att också Fornsigtuna är ett slags förelöpare till Sigtuna förefaller uppenbart.

Ortamnet Sigtuna är belagt från 1000-talet på mynt, i skaldeverser och i en runinskrift. Förleden ”Sig” är omdiskuterad och flera tolkningsalternativ finns. Ett är att den går tillbaka på ett av Odens binamn (Strid 1991). Likaså har ortnamnselementet ”tuna” varit föremål för en långvarig forskningsdiskussion. Elementet var produktivt under lång tid men den äldsta denotationen är sannolikt sakral (Carlsson 2005). Att Sigtunanamnet ursprungligen anspelar just på en kultplats för Oden är en tilltalande förklaring för enligt Ynglingasagan var det just i Sigtuna, dvs Fornsigtuna, som Oden grundlade en kungaätt (Snorres Heimskr).

Ortnamn är något mer än tomma etiketter, de kan också bära upp egenskaper och idéer som är förknippade med platsen. Det är inte självklart att den geografiska lokalen är det väsentliga (Vikstrand 2001:27f; jfr Selinge 1989). Flytten av Uppsala domkyrka från (Gamla) Uppsala till Östra Aros godkändes t. ex. av påven med förbehållet att Uppsalanamnet måste följa med. Det var viktigare att behålla namnet än lokalen, vilket kan bottna i de starka sakrala konnotationer som Uppsalanamnet bar på sedan förkristen tid (Vikstrand 2001:19). Sigtuna kan ha varit ett namnbegrepp med konnotationer av något speciellt viktigt slag, kanske både kultiska och dynastiska. Att låta ett ursprungligen Oden-förknippat Sigtuna bli ett kristet centrum bör inte ha mött några speciella namnproblem eftersom det finns gott om andra exempel på att personnamn och ortnamn med fornskandinaviska gudanamn, också sådana som då som nu är fullkomligt genomskinliga, inte har uppfattats

Fig. 6. Erik segersäll försvär sig till Oden inför slaget vid Fyrisvallarna (ca 985), som Jenny Nyström tänkte sig scenen. 1890-tal. Bilden beskuren.

som stötande i kristnade miljöer (Williams 1996:74f).

Uppsalas ställning som makt- och kultcentrum var starkt etablerad åtminstone sedan 500-talet. Tidiga norröna källor anger att Erik segersäll ”satt i Uppsala” (Sundqvist 2002:108f; jfr Larsson 2005:105f) och i Harald gråfälls saga heter det att Erik dog av sjukdom i Uppsala (Snorres Heimskr) *(fig. 6)*. Men inget hindrar att Erik och samverkande eller rivaliserande grenar av hans dynasti under 900-talets andra hälft i någon form ägde, härskade i och ambulerade mellan både Uppsala, Adelsö, Birka, Fornsigtuna, Håtuna, Åshusby och andra högstatusplatser centralt i Mälarregionen (jfr Hyenstrand 1989:44). Överhuvudtaget bör man väl tänka sig att tidens kungamakt liksom stormannaskiktet i övrigt lutade sig mot ett omfattande jordinnehav och inkomsterna från exploateringen av detta. Att den strandremsa där ”Nya Sigtuna” stakades ut, liksom Fornsigtuna, ingick i kungasläktens godsmassa är därför också rimligt att anta.

Men i och med Olof skötkonungs flört med kristenheten, främst representerad av Sven tveskäggs danska rike, och hans övergång till kristendomen kom en av de hörnpelare som hans makt vilade på, rollen som överste kultledare i Uppsala, att undermineras. Grundandet av Sigtuna kan därför ses som en strategisk reträtt från maktcentrumet Uppsala men samtidigt som en maktkoncentration: Birka var en stor tätort men saknade kungsgård och kyrka. Adelsö och Fornsigtuna hade kungsgårdar, säkert med vidhängande förkristna tings- och kultplatser (och/eller sakrala byggnader). Genom en sammanflyttning av funktionerna till Sigtuna fick kungamakten en plats komplett med en kombinationen av bebyggelse av stadskaraktär, kungsgård och – i stället för kultplats eller kulthall – kyrka (jfr Vikstrand 2001:261f).

I Europa framstod vid 900-talets slut kristendomen som en oemotståndlig kraft, en framgångsformel för den nya tidens kungamakt. I väster låg de sedan länge kristna kungarikena England och Irland, i centrum sträckte sig en ny hegemonisk kristen stormakt, det tysk-romerska kejsarriket, från Ejdern i norr till Tibern i söder. Det öst-

liga kejsarriket, Bysans, var inne i en dynamisk fas. Ryssland, Polen, Ungern och Böhmen var bland de europeiska områden som nu rikssamlades under kristna banér *(fig. 7)*.

Kristendomen var vid denna tid välkänd i Sverige, detta var ju 150 år efter Ansgar. Men den hade främst varit en angelägenhet för ett fåtal i form av bofasta utlänningar, köpmän och slavar. Men nu var det allvar! Det gick inte längre att stå vid sidan om utan att riskera att bli akterseglad. Kristendomen var den ideologiska basen för den europeiska kungamakten. En gud i himlen motsvarades av en kung i landet. Alla kristna europeiska kungar var smorda och krönta. Kungadömet var av Gud, kungen var den himmelske gudens representant på jorden (Steinsland 2000:29, 44).

I hela det germanska området skedde kristnandet uppifrån och ner. Exempel från England visar att överkungar spelade en nyckelroll i förhållande till sina underkungar och jarlar. Det skandinaviska samhällena uppvisar samma mönster (Steinsland 2000:148f; Sanmark 2004:34f, 83f).

De skriftliga källorna till de tidiga svenska kungarnas kristnande är knapphändiga. Traditionen med Olof skötkonungs dop i Husaby anses enligt nyare forskning sakna grund och vara skapad för att legitimera Sigfrid i rollen som Västergötlands apostel. Olof anses snarare ha döpts i England eller av en engelsk biskop i Sverige, Bernhard enligt en uppgift (Hellström 1996:244f). Myntningen i Sigtuna med dess kristna symbolspråk antas ha tagit sin början ca 995. Då måste Olof nog inte bara ha varit döpt utan också i full färd med att axla rollen som kristen monark med allt vad det innebar, se vidare nedan.

Den fornskandinaviska religionen var en indoeuropeisk folkreligion, som präglades av solidariteten inom det egna folket och lojaliteten mellan folk och härskare. Folk och religion utgjorde en enhet, folkgemenskapen var helig (Steinsland 2000:86f). Kristendomen var däremot en universell religion, som genom århundradens utveckling och hierarkisering anpassats till kunna bära upp stater och riken med helt olika ursprung och folksammansättning (jfr Lindkvist 1996:220f).

I övergångsskedet var det kulten som var det centrala. För den enskilde var kristnandet, dopet, ett avgörande ögonblick. Därigenom vände han offentligt hela den gamla invanda samhällsorganisationen ryggen. Att folkliga förkristna trosföreställningar var långlivade och att många av dessa successivt neutraliserades genom att införlivas med den nya läran, eller levde vidare i det fördolda, bör inte skymma religionsskiftets *politiska* innebörd (jfr Lindkvist 1996:219f; Zachrisson 1998:126f). Att kristnandet av det blivande Sverige inte skedde simultant utan blev en mångårig process demonstrerar däremot att landet under missionsepoken var politiskt splittrat under skilda överheter (P. Sawyer 1991:46f).

Tidigare ofta betonade idéer om att den förkristna religionen vid vikingatidens slut var svag och sönderfallande och till och med på väg att självdö och att detta var ett skäl till att kristendomen kunde utbreda sig så snabbt som trots allt blev fallet avvisas av många moderna religionshistoriker (Steinsland 2000:82f). Uppgifterna om att Uppsala var ett hedniskt centrum så sent som vid 1000-talets mitt och slut är också fullständigt övertygande (Sundqvist 2000). Att det kristna Sigtuna under nästan hela 1000-talet

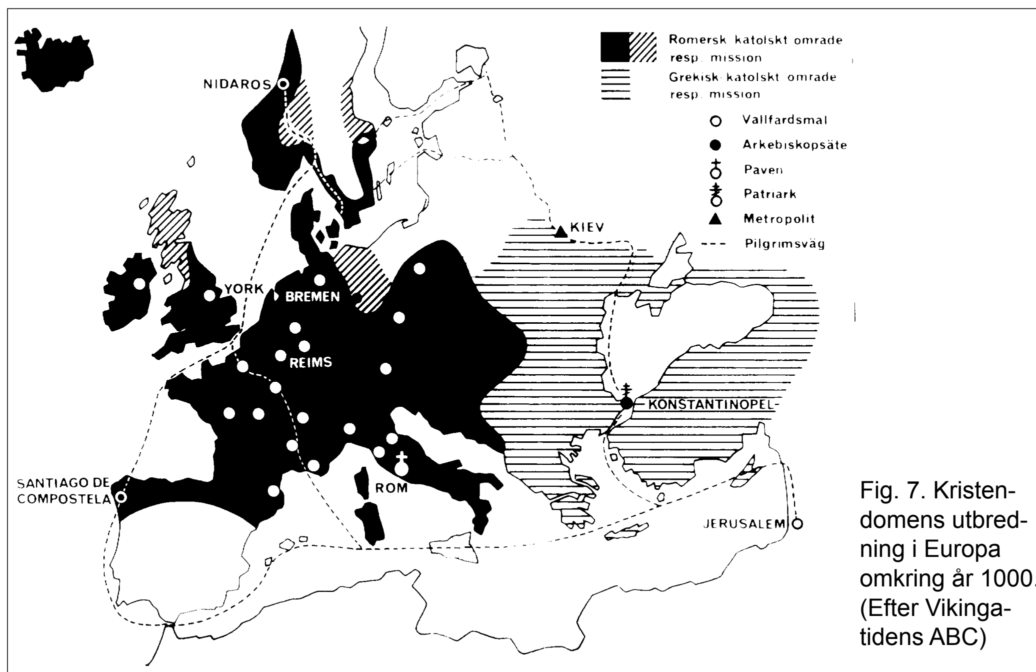

Fig. 7. Kristendomens utbredning i Europa omkring år 1000. (Efter Vikingatidens ABC)

stod mot ett hedniskt Uppsala är en gammal uppfattning som håller än i dag, även om den givetvis bör nyanseras. Uppsala får ses som representant för hövdingadöme, hedendom och decentraliserad provinsialism, medan Sigtuna stod för det nya centraliserade kristna samhället (Sundqvist 2002:117, 138f; jfr Tesch 1990:25f). Det motstånd mot nyordningen som koncentrerades till Uppsala hade således i och för sig religiös form men var till sitt innehåll riktat mot den nya härskarprincipen (jfr Vikstrand 2002:111f).

Situationen i Mälardalen kan jämföras med den i Tröndelag. Den kristna kungamakten mötte också där ett kraftigt motstånd som byggde på tröndernas samhällsorganisation där stora blot- och tingsfester stod i centrum (livfullt beskrivna i Håkon den godes saga, Snorres Heimskr). Bondehövdingarna hade en central roll som organisatörer och finansiärer av dessa blot, en roll som var avgörande för deras ställning. Olav Tryggvassons och hans efterträdares metod för att slå ut denna gamla elit var att med alla medel bekämpa asakulten (Christophersen & Nordeide 1994:277f; jfr Hed Jakobsson 2003:109f). Men medan de norska kungarna tillgrep svärdsmission och brände ner hednatemplen behärskade Olof skötkonung sina impulser att göra likadant och valde för Svealands del en kompromissväg. Hans ställning var rimligen inte stark nog och hans fiender alltför starka för att han skulle våga sig på en konfrontation (Hall 1974; Vikstrand 2002:110f). Han valde istället en utnötningstaktik. Olika källor vittnar om att Olof, när motsättningarna till det hedniska centret i Uppsala blev olidliga, drog sig undan till det redan stabilt kristna Västergötland. Samma taktiska överväganden gjorde senare Stenkil som avrådde sina biskopar att med våld ge sig på Uppsalatemplet. En reträtt till Skarastiftet blev en-

ligt vissa källor nödvändig också för Inge d.ä. så pass sent som omkring 1080.

Ur Erik segersälls synpunkt var etableringen av Sigtuna kanske en chansning. Men han insåg uppenbarligen också att nya tider krävde nya initiativ och bättre förekomma än förekommas, att det gällde att ständigt legitimera sin makt, för i ett vakuum har nya tronkrävare alltid en stark benägenhet att dyka upp. Då kan förresten släkten vara värst. Det var precis vad som hände. Fallet med Styrbjörn, kanske en brorson, som Erik med nöd och näppe besegrade vid Fyrisvallarna är känt från t. ex. Styrbjörns saga och Hervararsagan (Ekermann 1984; Lönnroth 1995; jfr Larsson 1998, 2005) även om detaljerna, inklusive årtalet, är osäkra. Men att tidens kungamakt alltid måste vara beredd att hävda sig med våld, också mot inre fiender, står klart.

Distingen i Uppsala anses under förkristen tid ha varit en stor marknad för bland annat lyxvaror som pälsverk och skinn, där Sverige var ett råvaruområde. Dessa affärer gjordes upp i samband med vinterbloten och att sveadynastin tagit en stor kaka av vinsten därifrån, liksom från Birkahandeln, verkar rimligt att förutsätta (Hall 1974; P. Sawyer 1991:29; Hed Jakobsson 2003: 117f).

Ville Erik segersäll, Olof skötkonung och de med dem lojala kristna bygdehövdingara svälta ut traditionalisterna som fortsatte att samlas runt Uppsalakulten (och den profitabla distinghandeln)? Sigtuna ligger givetvis mycket bättre till än Adelsö och Birka för att kontrollera, plundra eller till och med stoppa sjötrafiken till och från Uppsala eftersom den enda obrutna leden från Saltsjön till Uppsala vid denna tid, precis som nu, ledde genom Almare-stäkssundet och Erikssund, genom vad som borde kunna kallas för Sigtunaleden. Ett eko av sådana åtgärder kan finnas i uppgifterna i Styrbjörns saga om att Erik segersäll lät påla igen farleden till Uppsala så att inte Styrbjörns skepp skulle kunna ta sig fram där inför vad som skulle bli slaget vid Fyrisvallarna (Ekermann 1984; Larsson 1998:131). Sigtunas goda läge tätt inpå en alternativ, visserligen besvärligare, färdled mot Uppsala över vattendelaren vid Vassunda längst in i Garnsviken kan också ha påverkat stadens lokalisering.

Fig. 8. Kristus som härskare över himmel och jord. Han har krona på huvudet och ögonen vidöppna. Krucifix (ca 1050, Danmarks äldsta) från Åby kyrka, Århus. (Efter Steinsland)

Ingen stad kan fungera utan ett omland och ett varuutbyte mellan stad och land får ses som ett grundläggande existensvillkor.

Rent praktiskt behövdes året om stabila, gärna dagliga, leveranser av bränsle, foder och livsmedel (jfr Carelli 2001:178f). Att Sigtunas lokalisering ur försörjningssynpunkt är mycket fördelaktigare än Birkas eftersom Sigtuna går att nå både sjö- och landvägen är uppenbart. För att inte tala om alla kyrkfärder och likande ärenden som med denna lokalisering inte behöver inställas vid oväder och de ibland nog så långa perioder när Mälarens isar varken bär eller brister. Säkert var detta en bidragande praktisk orsak till att Birka flyttades.

Gud föder höken

I det vikingatida Skandinavien betydde makt makt över människor snarare än makt över avgränsade områden, även om detta nu höll på att ändras.

För att vinna och behålla lojala anhängare gällde det att vara framgångsrik och generös. Detta innebar att kassakistorna ständigt måste fyllas på eftersom det alltid måste finnas något att fördela. Frikostighet med hästar, vapen och god mat förutsätter krig och plundring, något som redan Tacitus (Germania, kap. 14) påpekade.

Karl den stores rike brukar anföras som ett skolexempel på detta slags plundringsekonomi. Genom årliga krigståg mot saxare, friser, slaver och andra folk i periferin rövade frankerkungen byte som han fördelade inom den egna, lojala krigaradeln som i sin tur använde rikedomarna till att bygga upp sina egna maktpositioner. Karls egna magnifika byggen i Aachen, som han ville göra till ett nytt Rom, bekostades med den erövrade avariska skattkammaren (jfr Lindkvist 1990:33f).

I Skandinavien praktiserades plundringsräder, tributtagning och sjöröveri under vikingatidens första del främst av lokala och regionala hövdingar. Mot dess slut hade verksamheten utvecklats till en storskalig, kunglig, ”statlig”, angelägenhet (Wessén 1960:21f). Den mördande effektivitet som härjningarna präglades av måste rimligen ha byggt på enhetligt ledarskap och trupper som accepterade att ta order inte bara från sin egen hövding utan också från en central auktoritet (Almgren 1963; Magnusson 1981:270; Lindkvist 1990:36f, 49/not 11 m. ref).

De småskaliga plundringar av England och Tyskland som ägde rum före 991 leddes av icke-kristna hövdingar medan de mera omfattande, systematiska härjningarna fram till 1018 successivt kom att ledas av nykristna härskare. Skandinaviska kungar och inte minst kungs- och jarlsämnen meriterade sig därmed för sin nya, regionalt övergripande ledarroll. I denna process ingick som ett eldprov att själva låta sig döpas.

Röverier var under denna tidsepok ett helt normalt näringsfång, en inom samhällets överhet både godtagen och ärofull verksamhet. Vem man plundrade, heden eller kristen, saknade egentligen betydelse. Det gamla krigaridealet gick orubbat genom religionsskiftet. Missionstidens Kristus var inte den lidande utan den segrande. Den romanske Kristus hänger inte blödande och avdomnad på korset, han snarast står framför det och bär en gyllene krona på huvudet, han är den segrande gudakungen, en krigsherre, hos merovingerna till och med ibland utstyrd med häst och vapen. Kristus går före och leder sitt folk på slagfältet som de germanska gudarna gjort före honom (San-

mark 2004:91f; Steinsland 2000:34, 41, 90f, 149) *(fig. 8)*.

Möjligen plundrade de kristna vikingarna inte alltid kyrkor och kloster lika ogenerat som deras hedniska föregångare gjort. Men nu var de istället mycket starkare och enhetligt (kristet!) organiserade och tvingade därför gärna anglosaxarnas och sachsarnas furstar att brandskatta sina egna helgedomar och befolkningar för att kunna betala ut gälderna. Men det nakna våldet var aldrig långt borta och då var ingenting heligt. Den anglosaxiska krönikan berättar t.ex. att vikingarna vid påsktid 1012 i London hade fått den gäld som de begärt. Ändå nöjde de sig inte utan ville ha mer. När det inte fick det på en gång så slog de, fulla och galna, ihjäl ärkebiskopen av Canterbury, Elfheath, som de tidigare rövat med sig som gisslan (Garmonsway 1967:141f). Danagälderna illustrerar det gamla ordspråket om att gud föder höken (jfr Sawyer 1962: 115).

Lösesummorna betalades enligt krönikans uppgifter ut till kungen eller den som annars var ledare för vikingastyrkan. Rimligen fördelade denne därefter silvret till hövdingarna som i sin tur betalade ut solden till sina män (jfr v. Friesen 1909:67f). Kungarna behövde således silver och guld för att smörja maskineriet, för att täcka sina löpande utgifter för att kunna hävda sin ställning.

Men med rikedom gick det också att köpa sig makt, till och med kungamakt. Exempel på detta är att Knut den store blev så rik i England att han kunde köpa de norska stormännens lojalitet och på så sätt tvinga kung Olav Haraldsson (Olav den helige) i landsflykt. Detta var 1028. Olavs halvbror Harald Sigurdsson (Harald hårdråde) kom i sin tur 1045 hem från en karriär i Kievriket och Bysans med skeppen så fyllda av guld att han snart därefter kunde köpa sig den norska kronan (Olav den heliges saga, Magnus den godes saga, Harald Sigurdssons saga, Snorres Heimskr).

Rikedom kunde också investeras i fast egendom, utomlands eller hemmavid. Redan på 800-talet hade skandinaver plundrat rika kloster och städer i England och på kontinenten. De som då gav sig ut kom inte hem utan investerade pengarna i jord och maktpositioner utomlands, företrädesvis genom att kolonisera gles- eller obefolkade betesmarksområden som nordöstra England, delar av Irland, Normandie och Island. Detta kan vara en tillräcklig förklaring till att mycket lite av de enorma summor som vikingarna roffade åt sig under denna period verkar ha återkommit till Skandinavien. En annan förklaring är att dessa belopp, även om de beräknades i mynt, betalades ut på annat sätt (KLNM, vikingatidens myntimport). Enligt den anglosaxiska krönikan stannade exempelvis de skandinaver som efter en kampanj 896 blivit rika i Östangeln och Northumberland kvar i England, medan de som inte fått ihop så det räckte (kanske för att köpa sig jord) gav sig iväg till området runt Seine för att istället försöka där (Garmonsway 1967:89; jfr Almgren 1962: 227f; P. Sawyer 1962:97f, 145f, 198f). De attacker mot de brittiska öarna som inleddes på 980-talet avsåg inte, som på 800-talet, något landnam av detta slag. Silvret togs i princip och av allt att döma hem till Skandinavien.

Om man med rövade rikedomar således kunde vinna jord, makt och till och med hela kungariken, borde man väl kunna skapa en stad, som Sigtuna?

London – värt en mässa

Räderna mot de brittiska öarna handlade ur skandinavernas synvinkel till att börja med säkert endast om plundring. För svensk del gällde det främst att kompensera sig för det plötsliga bortfallet av det östliga, islamska silvret. Men färderna innebar på gott och ont också en direkt, intensiv och bred kulturkontakt mellan Skandinavien och England. De långa uppehållen i det sedan flera hundra år helt kristna England gav nordborna en god inblick i detta lands samhällsorganisation, stadsväsen och kyrkliga förhållanden. Teologen Jan Arvid Hellström har diskuterat detta slags kristnande:

”Också det kollektiva kristnandet äger rum både utomlands och i hembygden. Gränsen är flytande mellan de individuella övergångarna till kristen sed och de mer kollektiva. Enklast kan man formulera det som en truism: när tillräckligt många blir kristna är det inte längre frågan om ett individuellt kristnade utan ett kollektivt. I praktiken betyder detta att både enskilda handelsmän och hela grupper (besättningar, roddarlag, familjer) tar emot dopet utomlands och sedan återvänder hem. I många fall äger det säkert rum i samband med vikingafärder längs kontinentens kuster och floder, till England och till Irland. Ett annat exempel är de nordiska väringar som gör tjänst i Konstantinopel [...] det kollektiva kristnandet utomlands blir särskilt omfattande när nordbor för längre eller kortare tid bosätter sig utomlands. Exempel kan vara vikingarnas övervintringar i England” (Hellström 1996:181).

Denna svensk-engelska kontakt fick omvälvande följder. Hela ”statstanken” med stad, myntning, kyrka och kanske också hundaresindelning ses av många forskare som lånad från England, delvis kanske via Danmark (Lindkvist 1989:12; jfr Hyenstrand 1996:12f; Ambrosiani 1993:32f, 82f). Men Englandsfararna förde inte bara hem silver och idéer. Också personer i nyckelposition följde med till Skandinavien.

”Genom vikingatågen från 980-talet och genom den unika personalunionen över Nordsjön från omkring 1018 kunde människor under kungligt beskydd färdas fram och tillbaka mellan England och Skandinavien. Flera av de ledande männen i England var av nordisk härkomst och i London fanns en stor dansk koloni. På liknande sätt var många engelsmän verksamma i Skandinavien från slutet av 900-talet till mitten av 1000-talet. Det var präster, myntmästare och många andra mer anonyma personer” (Andrén & Carelli 1998:27f). Ett antal engelska präster och missionsbiskopar som verkat i Sverige figurerar eller skymtar i en rad källor. Frågorna har behandlats av många forskare och jag lämnar dem åt sidan här (jfr B. Sawyer 1987; Gräslund 1996; Sanmark 2004:75f).

Det tvärvetenskapliga forskningsprojektet Sveriges kristnande genomfördes 1989–1996 på initiativ av Jan Arvid Hellström. Det samordnades av Bertil Nilsson som också redigerade slutpublikationen. Nilsson framhöll som ett forskningsresultat den stora betydelse som låg i att kyrkor uppfördes i ett tidigt skede av missionen:

”För kyrkan i abstrakt mening var kyrkan i konkret mening av avgörande betydelse. Det hörde generellt sett till missionsstrategin att kyrkor skulle anläggas, eftersom det i princip var där som kulten skulle utövas. För firandet av mässa gällde nämligen från åtminstone 700-talets senare del

att det fick ske endast vid ett invigt altare, helst ett *altare fixtum*. När situationen så krävde kunde dock portabla altaren användas; det gällde exempelvis vid missionsresor". I skildringen av Ansgars båda besök i Birka framhålls som ett resultat att en kyrka eller ett kapell uppförts (Nilsson 1996:371f; jfr Nilsson 1996b) *(fig. 9-10)*.

Gro Steinsland har utifrån ett snarlikt norskt tvärfackligt forskningsprojekt, som pågick under 1990-talet, en liknande poäng:

"Det nye med kristendommen var at gudsdyrkelsen skulle foregå i særskilte bygninger, den hedniske kulten hade foregått i hovet, som mest sannsynlig var storgårdens storstue, eller den hade foregått i det fri, vad vann, fosser, ved hellige trær eller steinformationer, eller ved slektens gravhauger" (Steinsland 2000:35).

Fig. 9. Ansgar missionerar på Birka. Sceneri av Lars Agger för utställningen Sveriges historia (1993). Foto SHM.

Någon kyrka har inte kunnat beläggas arkeologiskt på Birka och ett stort problem för Sigtunaforskningen är att ingen tidig (dvs. före 1050) kyrka heller har påträffats här. Tidiga kyrkor har däremot konstaterats i t.ex. Lund och Oslo (Carelli 2001:115, 119f; Sanmark 2004:259f).

Det gick givetvis att döpa i en sjö, iaktta kristna faste- och helgdagsregler utan ha någon kyrka, hålla gudstjänster utomhus på tingsplatser eller vid kors eller runstenar och att gravlägga kristna på släktens gravfält. Allt detta skedde säkert också (Sanmark 2004:kap. 5–7). Men nyckelfrågan är att platser som Sigtuna knappast haft tillräcklig attraktionskraft – vare sig på präster eller på det egna, ledande, tidigt kristna befolkningsskiktet – utan en kyrka. Att minst en (trä-)kyrka redan från början funnits i Sigtuna får ses som mycket sannolikt.

En kyrka kan mycket väl komma att upptäckas vid någon framtida grävning fast spåren kan väntas vara diffusa och svåra att identifiera (Tesch 2000).

Kyrkan bör ha legat i anslutning till kungsgården. Denna anses ha legat centralt i stadsområdet, i kv. S:ta Gertrud (Tesch 2000; Hed Jakobsson 2003:232f) även om detta inte kan sägas vara arkeologiskt belagt och betvivlas av vissa forskare (Bäck & Carlsson 1994:106f; Ros 2001:177f). De tidiga storgårdarna i Lund kan ha anlagts för de engelska myntmästarna (Carelli 2001: 115f) och tomten i S:ta Gertrud, som det 1990 påträffade mynthuset i kv. Urmakaren gränsar till, kan kanske ha varit en motsvarighet i Sigtuna.

Ett ännu inte identifierat kungsgårdsläge, innanför eller utanför stadsområdet, kan också ses som tänkbart och många alternativ finns. En förut okänd kyrkplats där det eventuellt också funnits en tidig träkyrka har upptäckts i en aristokratisk (kunglig?)

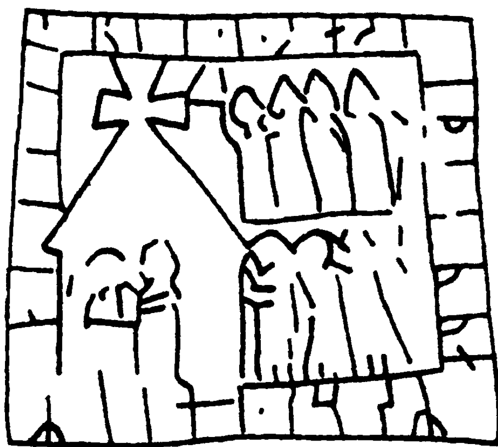

Fig. 10. Ristning med bild av kyrka, präst och församling. Sika, Fröstuna, Uppland. U525. 1000-tal? Runorna oläsliga. (Efter Vikingatidens ABC)

miljö i Viby bara några kilometer utanför det centrala stadsområdet (Tesch 2000).

Spridda i Sigtunas kulturlager har ett antal små skivor av grön porfyrit påträffats. Det har föreslagits att de hört till portabla altaren som varit i bruk vid gudstjänster i stadsgårdarna innan några kyrkor byggts (Tesch 2000; jfr Sanmark 2002:270f). Så kan ha varit fallet och ”husaltaren” är också kända från medeltida högreståndsmiljöer (KLNM, tabula). Men man kan invända att dessa objekt, som i så fall varit heliga, väl knappast lämnats att bli nedtrampade i jordgolv och gatsmuts. Liksom många andra fynd med kristen symbolik kan de snarare vara spår av plundring. De kan också, som föreslagits av Anders Andrén (muntl. 21/2 2006) vara spill från en lokal verkstadstillverkning av liturgiska föremål (således ännu icke helgade).

Att bygga kyrkor medförde stora kostnader. Präster var heller inte gratis, särskilt om de åtföljdes av tjänare och medförde dyrbara böcker, heliga kärl, reliker, textilier och andra för liturgin nödvändiga ting. Präster behövde nog också ett visst skydd för sin personliga säkerhet.

Vilken börda på samhällsekonomin som den kristna apparaten rent allmänt kunde bli illustreras av ett 800-talsexempel från kontinenten: underhållet av varje munk i det berömda och ledande frankiska S:t Bertins kloster baserades på prestationerna från ett 30-tal landbogårdar. Klostret hade 60 munkar (Duby 1981:101).

Det normala i missionsskedet var att menigheten betalade för de kyrkliga tjänsterna, och betalade dyrt. En enda mässa i Sigtuna kunde enligt Adam av Bremen inbringa 70 mark silver (Adam Hist. IV:31, skol. 142), något som säger en del om vilka som hade råd att vara kristna (uppgiften är dock sen och härrör från biskop Adalvard d.y. ca 1065.) Gravläggning i vigd jord var en förutsättning för uppståndelsen. Av kringresande präster konsekrerade gravplatser ute i bygderna kan ha varit ett acceptabelt alternativ till Sigtunas inledningsvis exklusiva grav- och kyrkogårdar. Så kan fenomenet med kristna gravar på eller i nära anslutning till de traditionella bygravfälten möjligen förstås. På dessa platser är gravspråket sällan så strikt reglerat som i staden, något som lätt kan övertolkas arkeologiskt. Kanske bör man tala om *de kristnas* gravar snarare än kristna gravar (jfr Zachrisson 1998:147f; Steinsland 2000:39; Andersson 2005:21f, 153f).

Om kungen ägde marken i Sigtuna, vilket verkar troligt, gav han väl knappast bort tomterna med äganderätt utom som förläningar. Men till vilka och på vilka villkor? Och varför skulle någon sträva efter att få en

tomt i Sigtuna? Svaret måste vara att Sigtuna var Svealands enda kristna centrum. Dit kom missionsbiskopar och präster på eget initiativ eller som medförda från England, prelater som samtidigt legitimerade den nya kristna kungamakten. Åtminstone från Olof skötkonungs tid måste stadens stora dragplåster ha varit kyrka och gudstjänster. Torun Zachrisson har med följande formulering nog slagit huvudet på spiken:

”Den kristna staden gör det intressant för de olika stormannasläkterna i Mälardalen att ta emot en tomt av kungen. Kungen gör det möjligt för dessa släkter, som i många fall kanske redan var kristna, att få tillgång till missionsbiskopar, till gudstjänstlokal, till nattvardsvin, till själamässor för sina döda, till hela den nya uppsättning föremål som man som kristen borde bära” (Zachrisson 1998:151).

Många av Mälardalens hövdingar hade egna starka intryck från kristna miljöer framför allt i England men också från tyska riket eller Bysans och många var säkert också döpta eller åtminstone primsignade. Nu kunde de komma samman. De hade själva sett hur oerhört segerrik kristendomen var utomlands. Liksom Olof insåg de att förändringens tid var inne och att det kristna riket hörde framtiden till och att det var dags att skapa ett sådant också i Sverige. Den kristna staden Sigtuna var ett nödvändigt steg i denna riktning.

Religionsskiftet var ingen bagatell för stormännen. Väl döpta tvingades de omedelbart att ge upp sin ledarroll i kulten, som traditionellt legitimerat deras maktställning i bygderna (jfr Zachrisson 1998:154f). De måste därför känna sig helt övertygade om att den nya religionen och samhällsorganisationen i framtiden skulle visa sig bättre än den gamla, både i denna världen och hinsides. Den skulle kort sagt ge dem och deras barn rikedom i livet och efter döden föra deras själar till paradiset.

För att fortsätta spela sin ledande roll på hemorten måste de nykristna ty sig intimt till den nya centrala kungamakten i vardande, som samtidigt med hjälp av dem kunde konsolidera och bygga ut sin ställning. Det låg sedan i stormännens intresse att menige man därefter följde efter och döptes, att de gamla gudarna svartmålades som onda demoner och att den förkristna kulten, med dess traditionella folkgemenskap, så snart som möjligt kategoriskt förbjöds.

Att få chansen att sälla sig till den segerrike kristne danakungen Sven och plundra och härja av hjärtans lust i England måste ha varit oemotståndligt lockande och gjort det lättare att lämna de gamla gudarna åt sitt öde. En Klondyke-stämning kan ha gjort att många gärna och snabbt gick över till det kristna lägret. London var värt en mässa! Danagälderna påskyndade Sveriges kristnande. Att Sven var det i särklass vanligaste skandinaviska mansnamnet under 1000-talet, om man får gå efter runstenarna, är knappast någon tillfällighet.

Sveakungen förlorade givetvis också själv sin roll i den gamla kulten. Men enligt det synsätt som utvecklats av Gro Steinsland var det kungarnas traditionellt sakrala ställning som utgjorde den kontinuitet, den bro mellan gammalt och nytt, som möjliggjorde det relativt fredliga religionsskiftet i de skandinaviska länderna. Den kristna germanska kungaideologin, som den utvecklats till sin kulmen av Karl den store, smälte samman världsligt styre och kyrkligt till ett slags teokrati. Också de engelska kungarna smordes och kröntes efter karolingiskt

mönster, de utnämnde biskopar och stiftade lagar som reglerade både kyrkliga och världsliga förhållanden. Missionstidens skandinaviska kyrka leddes i praktiken av kungarna själva som tillsatte biskoparna och formulerade lagarna. Kungarna fortsatte, också som kristna, att vara sakrala (Steinsland 2000:28f, 92f).

Vi får föreställa oss Olof skötkonung omgiven av prästmän, således europeiskt skolade rituella specialister, som vid påkostade mässor i Sigtunas kyrka förklarade att Olofs makt, precis som kejsar Ottos, kejsar Basileius, kung Svens och alla de andra samtida europeiska potentaternas var given av Gud.

Runristarna

Bland runinskrifterna är utlandsfararstenarna i detta sammanhang av stort intresse. Problemen kring dem och deras kontext har penetrerats av många forskare (t. ex. v. Friesen 1909, 1913; Ruprecht 1958; Wessén 1960; Larsson 1990, 1997).

Runstensuppgifter från Mälarlandskapen om utlandsfärder har senast analyserats av Mats G. Larsson som funnit sådana nämnda på 161 stenar. Bland dem omtalar 37 färder västerut, varav 19 Englandsstenar, 6 handlar om färder till Danmark/Skåne och 12 nämner färdriktningen västerut utan specificerat mål (Larsson 1990:100f).

Det är numera möjligt att på typologiska grunder göra relativt noggranna absoluta dateringar av de vikingatida runstenarna (Gräslund 1992, 1993, 1994; Zachrisson 1998:123f). De stenar som är mest intressanta i detta sammanhang är de äldsta i denna kategori, de som har runinskrifter i ett band och med rak avslutning utan uttalade zoomorfa drag. De kan hänföras till perioden ca 985–1015, dvs exakt den period då Sigtuna etablerades och utmyntningen där började och nådde sin klimax. Runstenar i senare stilar är också intressanta, speciellt om de ger upplysningar om äldre förhållanden. Således kan en man som dör i England få en runsten uppsatt efter sig i en äldre stil, men hans kamrat som överlever, kommer hem och lever resten av livet som mäktig storbonde, kan få en runsten uppsatt efter sig i en helt annan stil.

Några exempel: runstenen Sö166 i Grinda, Spelvik i Södermanland är rest till minne av Gudver av två söner. Gudver hade dels varit västerut i England och tagit gäld, dels anfallit borgar i Saxland. Det är möjligt att Gudver var bland dem som härjade på Englands sydkust 994 (kanske var han med redan vid Maldon 991?) liksom att han var han en av dem som högg händer och näsor av gisslan i Stade samma år (jfr Larsson 1990:103). Det finns ytterligare tio utlandsfararstenar i denna typologiska grupp, ”rak”, i Södermanland.

I Uppland finns endast fyra ”raka” utlandsfararstenar, men i gengäld flera något senare stenar som direkt nämner danagälderna eller på annat sätt tydligt syftar på dem. De är resta efter män som kommit hem från England välbehållna, och, får man väl utgå från, rika. Till dessa hör U344 (nu vid Orkesta kyrka, Vallentuna) rest efter Ulf i Borresta. På stenen heter det att Ulf varit med om att ta tre gälder, den första under ledning av Toste, den andra av Torkel och den tredje av Knut. Ulf kan liksom Gudver i Grinda ha varit med både vid Maldon 991 och Stade 994. Den Toste som nämns på U344 kan vara den halvhistoriske Skoglar-Toste som hos Snorre (Harald gråfälls saga) nämns som stor utlandsfarare och som far

till Sigrid, som i norrön tradition var Olof skötkonungs mor. Sigrid blev, enligt samma källa, efter Erik segersälls död omgift med Sven tveskägg. Ett fingervisning om storleken av Skoglar-Tostes hoprövade rikedomar är att hans dotter utan att vara av kunglig börd blev gift med två kungar (jfr v. Friesen 1909:70f; Jansson 1963:78f). Denne Toste är inte säkert nämnd i de anglosaxiska källorna, se vidare nedan. Torkel måste vara den tidigare nämnde Torkel höge som enligt krönikan bl. a. tog gälder 1009 och 1012 och Knut är utan tvekan Knut den store vilken som också nämnts kunde kvittera ut gigantiska belopp sedan han 1016–1017 erövrat England. På stenen U241 (Veda, Angarns socken) heter det att Ulvrik uppburit två gälder i England. Stenen är rest av tre sonsöner. Vilka hans befälhavare varit nämns inte. En tredje sten, U194 (Väsby, Össeby-Garns socken) är rest av Ale över sig själv. Han uppbar Knuts gäld i England, heter det. På en fjärde, U539 (Husby-Sjuhundra kyrka) minns fem bröder sin bror Sven, som dog på Jylland när han var på väg till England (SR) Denna sten tillhör den äldsta, oornerade gruppen och kan vara rest redan på 990-talet.

Bland Englandsstenarna märks U668 (Kålsta i Häggeby socken) rest av söner efter fadern Gere, ”som satt västerut i tingalidet”. Tjänstgöring i tingalidet åsyftas antagligen också på två sörmländska stenar, Sö14 och Sö160 och kan ligga bakom texten på ytterligare stenar som t. ex. U812 *(fig. 11).*

Englandsstenar finns inte bara i Mälarlandskapen. Åtminstone fyra finns dessutom i Västergötland, fem i Östergötland och åtta i Småland (SR; Ruprecht 1958:125f; Wessén 1960:10f).

De bevarade inskrifterna ger ingen entydlig bild av utlandsfararnas militära ställning. Att vissa nämns som underordnade namngivna kungar och hövdingar behöver inte betyda att de inte själva i sin tur förde befäl över avsevärda styrkor. Dessa ledare bör ha varit stormän, helt enkelt därför att det krävdes stora resurser att organisera en utlandsfärd, inte bara båtar, vapen, annan utrustning, proviant osv. utan det måste också finnas lojalt folk hemmavid som skötte jordbruk, boskap och hushåll och vaktade egendomen. Mats G. Larsson har sammanfattat:

”Den samhällsgrupp som ligger bakom en stor del av utlandsfararstenarna kan ha utgjort någon form av bördsaristokrati med ett inflytande grundat på stora jordinnehav, ibland sannolikt omfattande flera bebyggelseenheter. De har troligen i många fall också haft ställningar som hövdingar över större och mindre områden” (Larsson 1990:98).

Vi får således förutsätta att många av de på runstenarna med namn nämnda var stormän som inte gav sig iväg ensamma utan åtföljdes av ett antal karlar, för det första sina egna följemän eller huskrigare och för det andra ett antal av de vapenföra yngre släktingar, landbor och andra som stod i något slags klientförhållande till dem. På vikingatiden satt makt och rätt i spjutstångs ände och den enkla människans lott var att lyda sin husbonde och i gengäld hoppas på hans beskydd. Samtidigt var strävan efter rikedom och ära tidens manliga credo. Varje runsten kan därför indirekt representera många män, kanske tiotals eller ännu fler.

Vidare får vi förutsätta att överfall, sjöröveri och liknande aktiviteter var välbekanta sysslor för dessa män, ett ganska normalt näringsfång, dittills kanske främst utö-

vat sinsemellan, i hemmavattnen och runt Östersjön. Olof skötkonung själv hade för övrigt, enligt en bevarad strof ur en samtida källa, hovskalden Ottar svartes Olofsdrapa, varit ute och härjat österut (Kock 1946:137) vilket väl bör innebära Baltikum och Novgorodområdet. Hans ledaregenskaper bör då ha prövats och av de inflytelserikaste svenska stormännen – krigsherrarna, ”vikingahövdingarna” – befunnits godtagbara. Vid slaget vid Svolder, se ovan, hade Olof tydligen heller inga problem med att agera så martialiskt som man väntade sig av en kung i hans ställning.

Det finns många källkritiska problem rörande utlandsfararstenarnas representativitet och utlandsfärdernas omfattning (se diskussion i Larsson 1990:100f.) Det bör särskilt betonas att förhållandet om utlandsfärder nämns eller inte nämns på runstenarna måste ha styrts av kulturella konventioner som kan ha varierat över tid, regionalt och till och med mellan olika familjer. Någon automatik kan det inte ha varit frågan om. Även om alla utlandsfararstenar som en gång funnits vore bevarade skulle de omöjligen kunna ge en fullständig bild av utlandsfarandet. Materialet kan således inte tolkas som att släkter som satt upp runstenar som inte nämner utlandsfärder inte deltagit i eller på annat sätt medverkat till att utlandsfärder kommit till stånd. Snarare får man se de bevarade utlandsfararstenarna, och den information som de ger, som toppen på ett isberg.

Att utlandsfararna haft en nyckelroll för Sigtunas etablering, ja hela det svenska kristnandet med ett embryo till nationalstat, är troligt. Men resonemanget ovan leder också till slutsatsen att inte endast de från utlandsfararstenarna kända personerna bör diskuteras i samband med Sigtunasatsningen. Alla de släkter, som under årtiondena närmast före och efter millennieskiftet reste runstenar, är aktuella.

Torun Zachrisson har starkt betonat att det är ett fundamentalt faktum att vikingatidens runstenar ytterst är kristna monument. Hon har vidare diskuterat runstensresandet i Uppland i termer av två ”vågor”. Den första vågen är utbredd i sydöstra delen av landskapet och uppvisar stenar med den raka, oornerade stilen. Inskriptionerna är gjorda av de anhöriga själva och innehåller uttrycksfulla böner. Hon har föreslagit att det är just bakom dessa runstenar som de familjer som kungen tilldelat tomt i Sigtuna döljer sig. Zachrisson ser ”den andra vågen” av runstensresande, som följer vid 1000-talets mitt, som tecken på en från Sigtuna utgående kristen propaganda mot den icke-kristna befolkningen i västra och norra Uppland (Zachrisson 1998:123f, 1998b).

Också i Södermanland finns många runstenar (förutom utlandsfararstenarna) med rak ornamentik. Gårdarna där de rests borde också kunna signalera stormän, med tidig koppling till Sigtuna. (I Södermanland inleds runstensresandet något tidigare och upphör klart tidigare än i Uppland och den andra vågens stenar saknas i stor utsträckning. Det stora antalet Greklandsfararstenar i Uppland går sannolikt tillbaka på samma kronologiska förhållande).

Flera forskare har noterat att det i runstenarnas texter, med något enstaka undantag, inte finns något uttalat angivet om anknytning till kungamakten (t.ex. Larsson 1990: 98). Detta beror dock på hur man ser på saken eftersom den våg av runristande som inleddes i Uppsverige, ungefär samtidigt med att Sigtuna anlades, bör ha haft Harald blå-

tands arketypiska runsten i Jellinge (DR42) som förebild. Spridningen av danska runor (normalrunor) som från och med denna tid slog ut de norsk-svenska runorna (kortkvistrunorna), hör till bilden. Det är den kristna kungamaktens symbolspråk som efterapas, övergången från ett politiskt system till ett annat. Anknytningen till kungamakten kan därför ses i symboliska termer. Själva runstensresandet är således inte enbart en kristen bekännelse eller en åtgärd för den dödes salighet utan en lojalitetsförsäkran, partiförklaring och revirmarkering åt idén om det nya kristna kungariket (jfr B. Sawyer 1991:83).

Sedan hövdingarna blivit kristna kunde de inte längre leda bygdebloten och lät därför omvandla de gamla kultplatserna till kristna tingsplatser eller så anlade de nya tingsplatser. Kristna runstenar markerade platsernas fortsatt sakrala karaktär. Bällsta (Arkils tingstad) i Vallentuna, Anunds hög i Badelunda, Aspa löt i Rönö och Kjulaås i Österrekarne är exempel på sådana arrangemang (jfr Larsson 1997:15f; Zachrisson 1998:154f; Brink 2004:208f; Palm 2004: 81f).

På de kristna tingsplatserna kunde hövdingarna med hjälp av någon kringfarande präst låta förrätta dop och tvångsdop. De kunde också bestraffa sina underlydande, kanske med böter i Sigtunamynt? (I Karl den stores rike sattes myntverkstäder upp i närheten av domstolar eftersom pengar framför allt användes till att betala böter med! Duby 1981:108). Dessa lokala och regionala stormän förfogade givetvis över egna våldsresurser, i form av besoldade följen, vilkas blotta närvaro på tingen säkert avgjorde månget ärende. Vissa platser av detta slag tycks för övrigt ha haft mycket lång

Fig. 11. Englandsfarare 1. Denna sten, U812, står vid Hjälsta kyrka, Uppland. Texten lyder "...sin fader. Han blev död i England". Inskriptionens början har troligen funnits på en nu försvunnen parsten. Stilistiskt av typ Pr2, ca 1020–1050. Foto förf. 2006.

kontinuitet och har till och med använts som avrättningsplatser in i nyare tid (Larsson 1996:149, 1997:37).

Ett vittnesbörd om att rikedomarna från utlandsäventyren användes bl. a. till att köpa upp gårdar och jordbruk är runstenen U209 (Veda i Angarn) där Torsten berättar att han köpt byn med pengar som han tjänat i Gårdarike. Denna typ av fastighetsaffärer står i bjärt kontrast mot de regler om köp och försäljning av jord av föregivet ålderdomligt ursprung som återfinns i de medeltida landskapslagarna (v. Friesen 1913:53; Wessén 1960:16f).

Landkommunikationer var vid denna tid av stor och ökande betydelse. De på senare år arkeologiskt uppmärksammade, rätt allmänt förekommande hålvägarna vittnar om detta. Att en godsägare med ägor på olika

Fig. 12. Englandsfarare 2. Runstenen U1181, Råsbo, Nora socken, Uppland. Stora delar av inskriften saknas. Rest av någon som kallar sig ”Englandsfararen”. Skoglar-Toste, enligt ett förslag. Stilistiskt av typ Fp, ca 1010–1050. Foto förf. 2006.

håll byggde broar och vägbankar över vattendrag och sankmarker för att driften skulle kunna skötas rationellt är naturligt. Dessutom behövde han själv och hans män kunna förflytta sig till häst för att hålla pli på sina underlydande under hela året och i alla väglag. Till detta kom nu kyrkfärderna och färderna till kungens Sigtuna vilket i början var samma sak. Broarna får därför ses som markeringar av överhetens makt- och territoriella ambitioner. Ibland försågs de med runstenar med inskrifter som med passande kristna formler förhärligade byggherren och hans släkt. Resultatet blev ett förbättrat vägnät som visserligen inte var tillkommet på kungligt initiativ (och knappast heller av något slags idealitet, som ibland föreslagits) men så småningom kom att bidra till att möjliggöra gemensam förvaltning och statsbildning.

En sådan kristen storhövding var t.ex. den Östen som enligt runstenen U136, Broby bro, Täby, dog i Grekland på pilgrimsfärd till Jerusalem. Östen kan naturligtvis inte ha farit iväg ensam, värnlös och utan kassa. Han måste ha varit förmögen vilket den grupp runstenar som hans släktingar, av forskningen kallad Jarlabankeätten, sedan markerade sitt territorium, sina broar och sin tingsplats med vittnar om. Östens sonson Jarlabanke skryter på en rad runstenar med att han inte bara äger Täby utan hela Vallentunahundaret. Redan äldre forskning antog att det var fullt tänkbart att Jarlabankes myndighet byggde på att släktens tidigare generationer gift sig till och/eller köpt upp det mesta av traktens jord (v. Friesen 1913:49f; Wessén 1960:17f; jfr Larsson 1997:129f).

Det finns ytterligare en Greklandssten inom Jarlabankesäkten (U140), däremot ingen som nämner deltagande i Englandsäventyren. Men det är går att spekulera en smula. I det tidigare nämnda stilleståndsavtalet från 991 mellan Englands kung Ethelred och skandinaverna är ”Iustin” en av de signerande parterna (Robertson 1925:57). Denne man har ibland med hjälp av en påstådd namnlikhet (förutsatt att ”Iustin” är en felskrivning för ”Tustin”) identifierats med den nyss nämnde Skoglar-Toste, i norrön tradition således Sigrid storrådas far och Olof skötkonungs och Knut den stores svärfar. En forskare har med hjälp av en kreativ läsning av ett antal saknade runor till och med hävdat att Toste är den Englandsfarare som rest runstenen U1181 i Råsbo, Nora i Norduppland över sig själv, där han ska ha betecknat sig som ”kungens morfar” (Ohl-

marks 1981:36f) *(fig. 12)*. En annan forskare har i sin tur noterat likheten mellan ”Iustin” och det, med inledande diftong uttalade, vanliga vikingatida namnet Östen (Gamby 1990). Pilgrims-Östen, mannen från runstenarna i Täby, är en sådan namnbärare som möjligen skulle kunna vara aktuell i sammanhanget. I en pojkgrav vid Broby bro, som mycket sannolikt tillhör Jarlabankeätten, har för övrigt ett engelskt mynt slaget för Knut den store påträffats (Andersson 1999) men detta bevisar givetvis ingenting. Ett hetare Iustin-alternativ är kanske den Jostein som ska ha varit en av Olav Tryggvassons morbröder (Olav Tryggvassons saga, Snorres Heimskr) även om denne i övrigt inte alls har någon känd koppling till krigshändelserna 991.

Englandsfarare eller inte så får Jarlabankesläkten, genom sin plakatmässigt skrytsamma kristendom, rikedom och internationella orientering, ses som ett exempel på hur kungamaktens lojala och aktiva uppbackare kunde se ut, förmodligen med en eller flera tomter i Sigtuna och regelbundna deltagare i mässorna i staden.

En annan i sammanhanget spännande figur är den Assur som fått en runsten av den tidiga typen, ”rak”, uppsatt efter sig i Husby, Upplands-Bro (U617) Enligt inskriften var Assur son till Håkan jarl, vilket kan syfta på Tröndelags starke man, Ladejarlen Håkan Sigurdsson, mördad 995. Enligt Snorre (Olav Tryggvassons saga) flydde Håkans söner Erik och Sven, hans andra släktingar och vänner efter Olav Tryggvassons maktövertagande till Sverige där de blev väl mottagna av Olof skötkonung. Sonen Erik (Erik jarl) var för övrigt befälhavare för den norska truppkontingenten vid Svolderslaget (v. Friesen 1909; Askeberg 1944:122f; Olav Tryggvassons saga, Snorres Heimskr; Odd Munks Olofssaga i Ohlmarks 1975) och blev sedermera Knut den stores jarl över Northumberland.

Assur Håkansson nämns inte i skriftliga källor men där omtalas däremot att Håkan jarl var en stor kvinnokarl (Olav Tryggvassons saga, Snorres Heimskr). Assur kan (liksom för övrigt enligt uppgift också Erik jarl) ha varit frilloson. Enligt flera runstenars vittnesbörd (U617, Sö101, Sö106) gifte Assur in sig i en av Mälardalens förnämsta släkter med flera kända utlandsfararnamn som t. ex. den med honom samtida storhövdingen Spjut. Enligt Sö106 hade denne brutit och besegrat borgar västerut och var kunnig i alla befästningskonster. Också Jarlabankeättens stammoder Estrid förekommer av allt att döma i Assurs släktträd (SR; Askeberg 1944:124; Ruprecht 1958:113f; Larsson 1997:26, 100). Att Assur engagerade sig i Sigtunaprojektet verkar högst troligt. Håkan Ladejarl hade haft herraväldet över den ovannämnda parcellindelade handelsplatsen på Nidarnäset, Trondheims föregångare (Christophersen & Nordeide 1994:271; Sognnes 1997:10) så hur verksamheten där sköttes var sönerna säkert väl underrättade om. En uppgift hos Odd Munk att Erik segersäll efter att har förskjutit Sigrid storråda gifte om sig med en dotter till just denne Håkan jarl hör också till detta sammanhang (Larsson 2005:160).

Assur betecknas på U617 som ”vikingavärjur” men vad detta inneburit står inte helt klart (SR; Askeberg 1944:122f). Att Assur fört något slags befäl vid någon av Englandsfärderna är möjligt, eller så har han haft militära uppgifter i hemmavattnen. En sten från S. Betby, Österhaninge, Sö260, är f.ö. rest efter Jorund, som var västerut

med Ulf Håkansson – här spökar måhända ännu en av Håkan jarls till Sverige flyktade söner.

Miljonprogrammet

Historien om det äldsta Sigtuna är intimt förknippad med historien om myntningen. Enligt beräkningar, baserade på antalet understampar som av myntfynden att döma varit i bruk (ca 200 kända) och en uppskattning av hur många mynt varje sådan stamp maximalt kan ha hållit för (ca 10 000) slogs det i Sigtuna under Olof skötkonung, ca 995–1015, minst ett par miljoner mynt. Beräkningen bygger på analogier med England där den tekniska kvalitén på myntstamparna var hög och myntningen mycket välorganiserad. Hur precis den är måste vara svårt att säga. Men utgående från att den beräknade nivån i princip stämmer med verkligheten så är produktionen i Sigtuna anmärkningsvärt stor. Utmyntningen kan i kvantitet jämföras med den i medelstora engelska städer som Canterbury, Exeter eller Norwich (Malmer m.fl. 1991:25, 41; Malmer 1996:99).

Att engelska myntmästare följde med de skandinaviska kungarna tillbaka till Skandinavien får anses belagt genom myntmästarpräglingar på bl.a. Sigtunamynten och (i Lund) fynd av olika märkta föremål som visar att de tillhört engelska myntmästare (Andrén & Carelli 1998; Carelli 2001: 326f).

Varifrån kom då själva silvret?

”During the 990's there was a significant import of foreign coins (dvs. till sveariket, min anm.) In the next period the imported coins were melted and the silver used for its own, very substantial coin production” (Malmer 1997:56; jfr Zachrisson 1998: 154). Den enklaste förklaringen är att Sigtunasilvret främst bestod av mynt från utpressningsräderna i England.

Räknat på en myntvikt på i genomsnitt 1,5 gram, vilket är lågt, och en produktion på två miljoner exemplar omsatte mynthuset i Sigtuna totalt omkring tre ton rent silver. Tre ton, det var inte mer än en tjugofemtedel av totalsumman från danagälderna eller en dryg fyrtiondel om knutsgälden räknas in. Att minst så mycket av det engelska silvret nådde Mälarområdet är fullt rimligt, ja mer än troligt. Tre ton motsvarade för övrigt också bytet enbart från brandskattningen av den tyska orten Stade 994.

Men sett i ett historiskt perspektiv är ett sådant belopp ansenligt, vilket några jämförelser kan visa. Exempelvis fick unionskungen Magnus Eriksson, när han 1332 och 1343 löste in Skåne, Blekinge och södra Halland, punga ut med 42 000 mark, omkring 8 ton, silver. Beloppet översteg vida hans tillgångar och han tvingades ta upp stora lån både in- och utrikes, till och med av påven (Harrison 2005:466f). När Sala gruva stod på topp, vilket var under Gustav Vasas tid på 1550-talet, avkastade den mellan tre och fyra ton silver årligen (Sv. U). Vid freden i Knäred 1613 förpliktigades Sverige att lösa Älvsborg med en miljon riksdaler, vilket motsvarade ca 25 ton silver, vilket belopp Gustav II Adolf lyckades pressa fram under en sexårsperiod med hjälp av drastiska skattepålagor, uppskruvad kopparexport från Falun och utländska lån (Sv. U).

Men den svenska andelen av det engelska silvret befann sig nu inte i Olof skötkonungs personliga ägo utan var utspritt, sannolikt och framför allt på de hövdingar som framgångsrikt återvänt från plundringsfär-

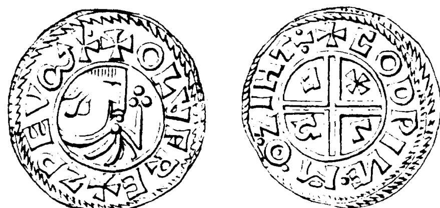

Fig. 13. Mynt slaget för Olof skötkonung i Sigtuna. Engelsk imitiation. Myntmästarsignatur Godwine. Efter Vikingatidens ABC.

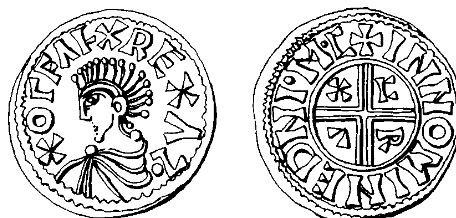

Fig. 14. Mynt slaget för Olof skötkonung i Sigtuna med texten ”In nomine dni”. Efter Malmer.

der. De hade fått ut gälderna i mynt och vi får tänka oss det mesta återstod även sedan de avdankat sina krigare, delat ut rundhänta gåvor och köpt upp granngårdar hemmavid.

Att Olof skötkonungs myntning inte bara inleddes strax efter det att danagälderna börjat utan att den också avslutades kort efter det att Knut den store konsoliderat erövringen av England och hemförlovat sin av skandinaver sammansatta armé är påfallande. *Danagälderna får ses som själva förutsättningen för att Sigtunamyntningen skulle komma till stånd.*

Rent praktiskt kanske Englandsfararna växlade in sina Ethelredmynt i mynthuset i Sigtuna och fick ut Olofsmynt? Givetvis med en betydande mellanskillnad till kungens förmån, det var så som de engelska kungarna arbetade när de genomförde sin reformer när deras gamla mynt en viss dag blev ogiltiga och alla var skyldiga att tvångsväxla in dem mot nya till underkurs. Denna ansvarsfulla procedur ansvarade deras myntmästare för. Det var förmodligen just på denna punkt som Olof behövde tillkalla engelsk sakkunskap.

Det från främst England rövade silvret var för Olof skötkonung förmodligen minst lika politiskt betydelsefullt som någonsin Sala gruva och indragningen av kyrkans rikedomar senare kom att bli för Gustav Vasa och Falu gruva för svensk stormaktspolitik.

Kanske var också en tomt i Sigtuna både ett lockbete och kvitto på denna stormännens silverinsats. Själva såg de välbärgade familjerna saken som att de offrade lite av sitt överskott åt den kristne guden, hans kyrka och nya stad. Man bör i vart fall se Sigtunamyntningen som ett gemensamt projekt mellan de nykristna bondehövdingarna som för att behålla och stärka sin maktposition ute i bygderna var beroende av kungens sakralt-politiska status samtidigt som denne var beroende av deras stöd och insatta silver.

De vikingatida ädelmetalldepåerna är fåtaliga inom yngre järnålderns centralbygder i Uppland och Södermanland, där utlandsfararstenar och stenar som nämner rikedom och gälder är talrika. Depåerna återfinns istället i mer marginella områden. Ett liknande mönster gäller också gravarna som i runstensbygderna är påvrare i jämförelse med de runstensglesare områdena (Zachrisson 1989). Ryttar- och vapengravar i Mälardalen under 1000-talet förekommer främst i ett område som sträcker sig från Enköping till Uppsala och Vendel och norr- och nordöst om detta (Simonsson 1969 i Ros 2001: 219). Likaså introducerades redan under

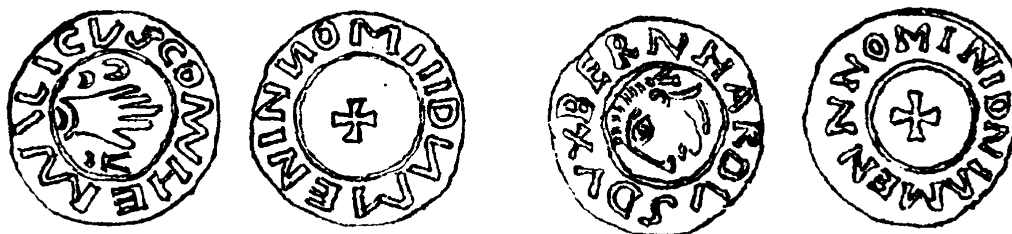

Fig. 15. Mynt slagna för greve Heinrich av Stade, t.v. och hertig Berhard av Lüneburg med texten ”In nomini dni amen”. Efter Malmer.

900-talets slut ett kristet skelettgravskick i sydöstra Uppland.

Utifrån dessa arkeologiska fakta har Torun Zachrisson formulerat en hypotes:

”Om Olof, oavsett på vilket sätt, erhållit detta silver av folk boende främst i Mälardalen, skulle området då uppvisa en underrepresentation av silverdepåer från sent 900-tal och tidigt 1000-tal? Jag vill väcka frågan, men anser samtidigt att den inte går att besvara i dagsläget” (Zachrisson 1998:78f).

De källkritiska problemen är förvisso stora, men tankegången är rimlig. Man kan således tänka sig att skelettgravar och bristen på depåer och vapengravar beror på att de välbärgade familjerna där dels varit kristna dels satsat eller omsatt silvret i Sigtuna, medan de som deponerat sitt silver i jorden och anlagt rika gravar inte tillhört denna socialt avancerade grupp.

Den överväldigande majoriteten av Sigtunamynten är mer eller mindre goda imitationer av samtida engelska mynt. Förebilderna är helt enkelt de mynttyper som utgjorde mynthusets råmaterial *(fig. 13)*.

Undantagsvis har också tyska och bysantinska mynt efterapats (Malmer 1996, 1997; Malmer m. fl. 1991). Det förekommer således några fall med en inskrift *In nomine domini amen* som aldrig förekommer i England men med vissa variationer återfinns på vissa nordtyska mynt från denna tid, däribland mynt slagna för hertig Bernhard av Lüneburg och greve Heinrich av Stade (Malmer 1996:97f) *(fig. 14-15)*. Dessa två namn återfinns intressant nog bland de ädlingar som nämns i Thietmarskrönikan i samband med gisslandramat i Stade 994, se ovan. Utifrån Sigtunaimitationerna är det lockande att dra slutsatsen att stora partier av detta från Stade rövade silver, som gissningsvis åtminstone delvis bestod av nordtyska mynt av denna typ, smältes ner i kung Olofs myntverkstad, men inte utan att inskrifterna först (skadeglatt?) imiterades. Också fall av bysantiskliknande präglingar på Sigtunamynt kan återspegla att en del bysantinska mynt, kanske från hemförda solder, också växlades in och smältes ner i mynthuset.

Silverhalten i Sigtunamynten var mycket hög. Men med vikten var det lite si och så och därför kan de knappast ha fungerat som pengar i egentlig mening. De var helt enkelt präglade silverbitar, som fick vägas när de skulle omsättas. Möjligen hade de ett övervärde i själva Sigtuna men knappast på annat håll. Ett stort antal fynd av vågar och vikter i kulturlagren tyder på att allt silver

vägdes i 1000-talets Sigtuna, ja i mynthuset tillverkades också viktlod (Söderberg 2004).

Vad skulle då mynten vara bra för? Man föreställer sig lätt att mynt i sig skulle stimulera ekonomisk aktivitet eller framsteg men så behöver det inte alls vara, har Georges Duby hävdat efter en övergripande granskning av den efterromerska myntningen i Europa:

”Otvivelaktigt är det bättre att anta att myntpräglingen infördes i ’barbariska’ länder som ett lån från en överlägsen och fascinerande kultur. Mynten måste betraktas som en kvarleva bland andra från romersk samhällsstruktur. Att slå mynt – liksom att baka bröd, dricka vin, bada eller övergå till kristendom – innebar inte nödvändigtvis något ekonomiskt framsteg. Det är bara tecken på en ’renässans’ eller ’kulturlån’. Kristendomens spridning och vanan att använda pengar kan ses som aspekter på den långsamma utbredningen i Europa av vad som fanns kvar av romersk kultur” (Duby 1981:68f).

Mynten var istället små komprimerade nyhetsbrev, kanske det viktigaste masskommunikationsmedlet som det förmoderna samhällets makthavare hade till sitt förfogande (jfr Malmer 1996:86). På mynten kunde undersåtarna se sin härskare och hans religiösa preferenser. Det var den stiliserade kungabilden, korssymboliken, de latinska bokstäverna, det utländska ordet rex och inte minst själva myntet som företeelse som tillsammans utgjorde budskapet, nämligen det kristna kungarikets (jfr Zachrisson 1998:152f). Det var att använda konsten som vapen och myntprägling var en politisk snarare än ekonomisk handling.

Myntning ingick vid millennieskiftet i en allmäneuropeisk trend. Också Sven tveskäggs och Olav Tryggvassons myntning från samma tid härmade i första hand engelska mynt. Sven tveskäggs myntprägling har betecknats som ”en viktig symbolhandling”. Sven ville ”visa att Danmark hädanefter var en del av den europeiska kristna gemenskapen och att han som kung skulle uppfattas som en god, kristen furste, jämbördig med sina kontinentaleuropeiska kolleger” (Andrén & Carelli 1998:28f).

För den nykristne kung Olof i Sigtuna var det nog ännu mycket viktigare än för kung Sven att demonstrera sin ställning som modern ledare. Därav hans ivriga men till utförandet ofta slarviga myntning. Nu har också Sigtuna och Sverige fått en kristen kung, är budskapet.

Olofs tillnamn ”skötkonung” saknar samtida belägg och har givits många skilda tolkningar. Att förleden etymologiskt sett har något med rikedom att göra verkar klart (det motsvarar vårt ord ”skatt”). En uppfattning är att namnet uttrycker skattskyldighet visavi Sven tveskägg (P. Sawyer 1991:32). Den sakligt sett bästa tolkningen vore annars, om detta eventuellt skulle vara möjligt, ”myntkonung”. Myntningen i Sigtuna upphörde visserligen efter några årtionden men då hade den redan framgångsrikt spelat sin historiska roll (jfr Zachrisson 1998:152f).

Avslutning

Sten Tesch och Björn Petterson sammanfattade efter undersökningarna av kv. Trädgårdsmästaren 1988–1990 sin syn på Sigtunas äldsta struktur: ”Stadsgårdarna, tror vi, ägdes i många fall av de stormän som stödde den nya riksbildande kungamakten och som kanske också ingick i kungens hird” (Tesch & Petterson 1995). Denna analys

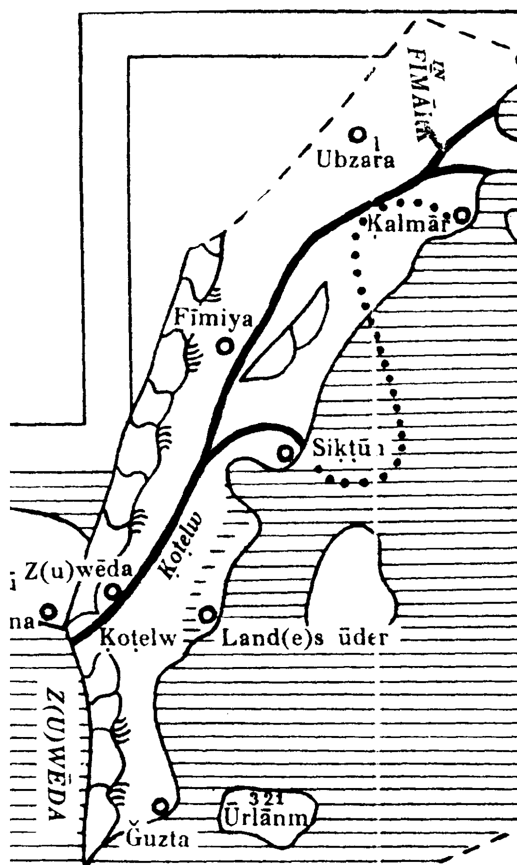

Fig. 16. Rekonstruerad del av Idrisis 1100-talskarta. Om man låter Sigtuna och Kalmar byta plats (prickad linje!) stämmer den bättre. Bland övriga ortnamn: Uppsala, Öland, Ölands södra udde, Göta älv (?), Ystad, Finnmark, Sverige (två gånger). Efter Ekblom 1931.

uppfattar jag som grundläggande för den fortsatta tolkningen.

Torun Zachrisson har därefter på ett övertygande sätt argumenterat för Sigtuna som platsen där Mälardalens kristna samlades till gudstjänst. Dessa kristna bestod i ett inledningsskede kanske endast av ett aristokratiskt skikt utlandsfarare och deras familjer och husfolk. Denna samling, eller kultgemenskap, ser hon som den bas som Sigtuna byggdes på. Hon betonar också den roll som Sigtuna hade som kultcentrum och tolkar böneformlerna på de runstenar som restes av dem som tillhörde denna gemenskap som ”filtrerade ekon av de mässor som hölls i Sigtuna under sent 900- och tidigt 1000-tal” (Zachrisson 1998:123f). I den kristna mässan i Sigtuna manifesterade sveakungen, och hans allierade bland Mälardalens bygdehövdingar och storbönder, sin nya sociala gemenskap.

Man kan enligt min mening, och med hänvisning till resonemangen i denna artikel, våga ta ännu ett steg i den hypotetiska analysen.

Man kan således tänka sig att det mälardalska deltagandet i Sven tveskäggs och Knut den stores plundringar i England samordnades just under ”sotig ås” i Sigtunas kungsgård. Kanske var det också där som kung och hövdingar satt och delade bytet? Man tänker på skildringen i Jomsvikingarnas saga hur dessa skiftade sina rikedomar: ”Alla skulle vara endräktiga sinsemellan, liksom vore de riktiga bröder…allt krigsbyte skulle samlas till delning, både stort och smått” (Ekermann 1984). Kultgemenskapen i det äldsta Sigtuna var samtidigt också en rövargemenskap. Staden tog form som den fysiska manifestationen av detta dubbla förhållande.

Sigtuna blev under 1000-talets lopp successivt ett kommersiellt centrum. Handeln med det tyska riket omvittnas t. ex. av de två berömda friserrunstenarna, U379 och U391, som för övrigt är så kallade korsbandsstenar utan den djurornamentik som förknippas med skandinavisk identitet (jfr Zachrisson 1998:142f). Under århundradet intensifierades också förbindelserna med Novgorod, gynnade av de dynastiska för-

bindelserna mellan svenska kungafamiljer och härskarfamiljerna i de uppblomstrande rusiska furstendömena. Trafiken med skandinaviska legosoldater till Ryssland och Bysans var betydande och gick antagligen i stor utsträckning via Sigtuna. Staden besöktes av norska tronpretendenter som Olav Haraldsson (den helige), Magnus Olavsson (den gode) och Harald Sigurdsson (hårdråde), när dessa var på väg till eller från Bysans och Ryssland (t.ex. resp. saga i Snorres Heimskr). Sven tveskäggs dotterson Sven Estridsen vistades länge i exil här innan han tog upp kampen för den dansk-norska kronan. Staden framstår klart som huvudorten i ett kristet svearike, styrt av Olof skötkonungs söner och efterträdare Anund Jakob och Emund.

Anund Jakob försökte omkring 1025 i allians med Norges Olav Haraldsson frigöra sig från påflugna danska anspråk på politisk hegemoni, något som ledde till krig mot Knut den store med det så kallade slaget vid Helgeå och dess bl. a. för Sigtunas del omdiskuterade men övergående effekter, som inte ska beröras här.

Omkring 1060 blev Sigtuna biskopssäte, knutet till Hamburg-Bremen. Men biskopsstolen förblev ofta obesatt och det har ifrågasatts om Sigtuna snarare var en missionsstrategisk förhoppning, eller en första hållplats på vägen, tills det hedniska motståndet i Uppsala slutgiltigt skulle brytas vilket skulle demonstrativt markeras genom ett biskopssäte och domkyrkobygge där (Hall 1974; Hyenstrand 1989:21; Lindkvist 1996:227). Vid samma tid inleddes också från Sigtuna den andra vågens runstensresande, främst i Uppland. Detta var de stora runmästarnas tid, och motiven kom nu att utgöras av propagandistiska kristna bilder som korset och lejonet betvingande midgårdsormen, en av skandinaver allmänt igenkänd kenning för ragnarök. Detta var i sin tur en gestaltning av domedagen, då den segrande Kristus ska uppväcka de döda. I metaforen låg förhoppningen om paradiset (Zachrisson 1998:136f).

Framåt 1000-talets slut började Vatikanen intressera sig för händelserna bland svear och götar vilket demonstreras av bevarade påvebrev. Den så kallade Florenslistan, som dateras till 1120-talet, noterar att Sigtuna då var stiftsstad. I Lundanekrologiet nämndes en biskop Henrik av Sigtuna som död 1131 (Hallencreutz 2001).

Och när den arabiske geografen al-Idrisi, verksam vid normannerkungen Rogers hov på Sicilien, vid 1100-talets mitt utarbetade sin världsatlas betecknade han Sigtuna som ”en vacker stad”. Sigtuna var en av endast tre svenska orter som var viktiga nog att komma med i al-Idrisis arbete. De övriga var Uppsala och Kalmar (Ekblom 1931; Edberg 2000) *(fig. 16).*

Det i England rövade silvret, i kombination med fintligt anammade teologiska idéer och politiska lösningar, var den grund som det kristna kungariket Sverige hade börjat byggas på. En dramatisk samhällsomvandling hade ägt rum, en överhetens framgångsrika revolution för att under helt förändrade omvärldsförhållanden kunna behålla, befästa och öka sin makt. Staden Sigtuna blev navet som detta historiens hjul kom att vrida sig kring.

Summary. From the 990's to the 1020's AD, vast amounts of silver reached Scandinavia as war booty, mainly from the *danegelds* extorted during the Viking raids on England.

The Danish king, Sven Forkbeard, a Christian, was the dominant leader of these plundering expeditions. The Swedish king, Olof Skötkonung, a close ally of king Sven, encouraged his followers to join and many did.

When English silver began reaching Sweden, King Olof Skötkonung set up his own mintage in Sigtuna, copying English coins. During Olof's reign, several tons of silver were consumed in Sigtuna's mint.

Upon supplying English silver to the mint, the Swedish raiders received Olof's minted pieces minus his toll. As a token, the king also assigned town plots to the leaders, main contributors and other loyal followers. There they could develop various crafts, trade and other businesses. Thus, the strengthening of the newly founded town became a joint venture by King Olof and the raiders and other wealthy landowners in the Lake Mälar region. They supported the king's intentions to establish himself as a Christian lord and his realm as a Christian kingdom in the successful pattern of contemporary Europe.

Sigtuna, with a royal manor and churches staffed with clergy, became a Christian successor to Birka and Fornsigtuna, successfully challenging the pagan shrine of Uppsala.

The men who rallied around King Olof joined him in the Christian services and councils of war in Sigtuna. They also introduced the new practice of raising runic stones on their properties. These stones were like signposts, announcing that the raiser and his family now belonged to the region's pro-royal Christian aristocracy. Also, a certain number of stones explicitly claim participation in the plundering expeditions to England.

This paper's conclusions are hypothetical on several points. It is intended to encourage discussion among scholars on Sigtuna's initial phase.

Referenser

Adam Hist. = Adam av Bremen. 1984. *Historien om Hamburgstiftet och dess biskopar.* Övers. E. Svenberg, komm. C. F. Hallencreutz m. fl. Stockholm.

~~Almgren, B. 1~~962. Vikingatåg och vikingaskepp. *Tor*.

Almgren, B. 1963. Vikingatågens höjdpunkt och slut. *Tor*.

Ambr~~osiani, B. 19~~98. Birka och omlandet. *Forntid i ny dager.* Red. P. Bratt. Stockholm.

Andersson, G. 2005. *Gravspråk som religiös strategi. Valsta och Skälby i Attundaland under vikingatid och tidig medeltid.* Stockholm.

Andersson, L. (osteologisk analys M. Boije-Backe.) 1999. *Jarlabankeättens gravplats vid Broby bro.* Rapport 1999:4 från Stockholms läns museum.

Andrén, A. & Carelli, O. 1998. De anglosaxiska spåren. *Metropolis Daniae. Ett stycke Europa. Kulturen* 1998. Lund.

Garmonsway, G. N. 1967 = *The Anglo-Saxon Chronicle.* Translated with an Introduction by G. N. Garmonsway. London. (Manuskripten i parallelltext.)

Askeberg, F. 1944. *Norden och kontinenten i gammal tid.* Uppsala.

Brink, S. 2004. Mytologiska rum och eskatologiska föreställningar i det vikingatida Norden. *Ordning mot kaos, studier av nordisk förkristen kosmologi.* Red. A. Andrén m. fl. Lund.

Bäck, M. & Carlsson M. 1994. *Kvarteret S:ta Gertrud 3. Stadsgårdar och gravar i Sigtuna ca 970—1100.* Arkeologisk undersökning. Stockholm.

Carelli, P. 2001. *En kapitalistisk anda. Kulturella förändringar i 1100-talets Danmark.* Lund.

Carlsson, A. 1997. Birkas kungsgård på Adelsö och svearnas Fornsigtuna. *”...gick Grendel att söka det höga huset”. Arkeologiska källor till aristokratiska miljöer i Skandinavien under yngre järnålder. Rapport från ett seminarium i Falkenberg 16–17/11 1995.* Red. J. Callmer & E. Rosengren. Halmstad.

Carlsson, A. 2005. Tankar kring Torsten och Torborg. *Arkeologi och naturvetenskap. Gyllenstiernska Krapperupstiftelsens symposium nr 6 år 2003.* Nyhamnsläge.

Christophersen, A. & Nordeide, S. W. 1994. *Kaupangen ved Nidelva.* Trondheim.

Christophersen, A. 1997. Fra Nidernes til Nidaros. *Spor* 1/97.

Damell, D. 1989. Fornsigtuna. *Avstamp – för en ny Sigtunaforskning.* Red. S. Tesch. Sigtuna.

Damell, D. 1991. Fynden berättar. *Fornsigtuna. En kungsgårds historia.* Red. A. Allerstav m. fl. Upplands Bro.

DR = *Danmarks runeindskrifter*. Köpenhamn 1941–42.

Duby, G. 1981. *Krigare och bönder. Den europeiska ekonomins första uppsving 600–1200.* Stockholm.

Edberg, R. 2000. När Ölands södra udde sattes på världskartan. *Forskning och framsteg* 2/2000.

Ekblom, R. 1931. Idrisi und die Ortnamen der Nordseeländer. *Namn och bygd.*

von Friesen, O. 1909. Historiska runinskrifter. *Fornvännen* vol. IV.

von Friesen, O. 1913. *Upplands runstenar. En allmänfattlig öfversikt.* Uppsala.

Ekermann, A. 1984 = *Fornnordiska sagor. Bearb. på svenska av A. Ekermann. Ny, av E. Stenborg reviderad utgåva.* Uddevalla.

Gamby, E. 1990. Olof skötkonung, Sven tveskägg och Ethelred den rådville. *Scandia* vol. 56:1.

Gräslund, A.-S. 1989. Några frågor om det äldsta Sigtuna. *Avstamp – för en ny Sigtunaforskning.* Red. S. Tesch. Sigtuna.

Gräslund, A.-S. 1991. Runstenar – om ornamentik och datering. *Tor*.

Gräslund, A.-S. 1992. Runstenar – om ornamentik och datering II. *Tor*.

Gräslund, A.-S. 1994. *Rune Stones – on Ornamentation and Chronology. Developments around the Baltic and the North Sea during the Viking Age. 12th Viking Congress.* Red. B. Ambrosiani & H. Clarke. Stockholm.

Gräslund, A.-S. 1996. Arkeologin och kristnandet. *Kristnandet i Sverige. Gamla källor och nya perspektiv.* Red. B. Nilsson. Uppsala.

Hallencreutz, C. F. 2001. Vem var den gåtfulle Sigtunabiskopen? Det stiftshistoriska perspektivet. *Biskopen i museets trädgård, en arkeologisk gåta.* Red. S. Tesch & R. Edberg. Sigtuna.

Hansson, G. D. 1991. *Slaget vid Maldon och Sju elegier. Fornengelska dikter. Tolkning och kommentar G. D. Hansson.* Uddevalla.

Hall, T. 1974. Sigtuna. Entstehung und Entwicklung einer mitteralterischen Stadt. *Konsthistorisk tidskrift.*

Hatz, G. 1974. *Handel und Verkehr zwischen dem Deutschen Reich und Schweden in der späten Wikingerzeit: die deutschen Münzen des 10. und 11. Jahrhunderts in Schweden.* Stockholm.

Harrison, D. 2005. *Gud vill det. Nordiska korsfarare under medeltiden.* Stockholm.

Hellström, J. A. 1996. *Vägar till Sveriges kristnande.* Stockholm.

Hed Jakobsson, A. 2003. *Smältdeglars härskare och Jerusalems tillskyndare. Berättelser om vikingatid och tidig medeltid.* Stockholm.

Hyenstrand, Å. 1989. *Sverige 989. Makt och herravälde.* Stockholm.

Hyenstrand, Å. 1996. *Lejonet, draken och korset. Sverige 500–1000.* Lund.

Jansson, S.B.F. 1963. *Runinskrifter i Sverige.* Stockholm.

Jensen, S. 1991. *Ribes vikinger.* Ribe.

KLNM = *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid.* Malmö 1956–1978.

Kirpitjnikov, A. & Nazarenko, V. 1993. Fortidens Staraja Ladoga. *Vikingernas Rusland.* Red. M. Andersen & F. Birkebæk. Roskilde.

Kock, E. A. 1946. *Den norsk-isländska skaldediktningen*. Del I. Lund.

Larsson, M. G. 1990. *Runstenar och utlandsfärder. Aspekter på det senvikingatida samhället med utgångspunkt i de fasta fornlämningarna.* Lund.

Larsson, M. G. 1991. *Väringar. Nordbor hos kejsaren i Miklagård*. Stockholm.

Larsson, M. G. 1993. *Rusernas rike. Nordborna och Rysslands födelse.* Stockholm.

Larsson, M. G. 1996. Tvegifte i Täby? Några synpunkter på Jarlabankestenarnas datering och placering. *Fornvännen* 91.

Larsson, M. G. 1997. *Från stormannagård till bondby. En studie av mellansvensk bebyggelseutveckling från äldre järnålder till medeltid.* Lund.

Larsson, M. G. 1998. *Svitjod. Resor till Sveriges ursprung.* Stockholm.

Larsson, M. G. 2005. *Minnet av vikingatiden. De isländska kungasagorna och deras värld.* Stockholm.

Lindkvist, T. 1989. Sigtuna och statsbildningsprocessen. *Avstamp – för en ny Sigtunaforskning.* Red. S. Tesch. Sigtuna.

Lindkvist, T. 1990. *Plundring, skatter och den feodala statens framväxt.* Uppsala.

Lindkvist, T. 1996. Kungamakt, kristnande, statsbildning. *Kristnandet i Sverige. Gamla källor och nya perspektiv.* Red. B. Nilsson. Uppsala.

Lönnroth, L. 1995. *Isländska mytsagor. Övers. och komm. av L. Lönnroth.* Stockholm.

Magnusson, M. 1981. *Vikingarna i öst och väst.* Stockholm.

Malmer, B. 1996. Sigtunamyntningen som källa till Sveriges kristnande. *Kristnandet i Sverige. Gamla källor och nya perspektiv.* Red. B. Nilsson. Uppsala.

Malmer, B. 1997. *The Anglo-Scandinavian coinage c. 995-1020.* Stockholm.

Malmer, B., Ros, J. & Tesch, S. 1991. *Kung Olofs mynthus i kvarteret Urmakaren, Sigtuna.* Sigtuna.

Metcalf, M. 1990. The fall and rise of the Danelaw connection. The export of obsolete English coins to the northern lands and the tributes of 991 and 994. *Sigtuna papers.* Red. K. Jonsson & B. Malmer. Stockholm.

Moberg, O. 1941. *Olov Haraldsson, Knut den store och Sverige.* Lund.

Nilsson, B. 1996. Från gravfält till kyrkogård. *Kristnandet i Sverige. Gamla källor och nya perspektiv.* Red. B. Nilsson. Uppsala.

Nilsson, B. 1996b. Några frågor om kristnandet i Sverige – och några svar. *Historisk tidskrift.*

Ohlmarks, Å. 1975. *Vikingahistorier. Övers. Åke Ohlmarks.* Stockholm.

Ohlmarks, Å. 1981. *Vikingatågen och runstenarna.* Stockholm.

Palm, R. 2004. *Vikingarnas språk.* Stockholm.

Petterson, B. 1995. Stratigraphic Analysis and Settlement Stratigraphy in Early Medieval Sigtuna. Methods and Preliminary results. *Laborativ arkeologi* 8.

Robertson, A.J. 1925. *The Laws of the Kings of England from Edmund to Henry I. Red. och övers. A.J. Robertson.* Cambridge.

Ros, J. 2001. *Sigtuna. Staden, kyrkorna och den kyrkliga organisationen.* Uppsala.

Ruprecht, A. 1958. *Die ausgehende Wikingerzeit im Lichte der Runeninschriften.* Göttingen.

Sanmark, A. 2004. *Power and Conversion. A Comparative Study of Christianization in Scandinavia.* Uppsala.

Sawyer, B. 1987. Scandinavian Conversion Histories. *The Christianization of Scandinavia.* Red. B. Sawyer m.fl. Alingsås.

Sawyer, B. 1991. Runstenarna som historisk källa. I: P. Sawyer: *När Sverige blev Sverige.* Alingsås

Sawyer, P. 1962. *The Age of the Vikings.* London.

Sawyer, P. 1987. The Process of Scandinavian Christianization in the 10th and 11th Centuries. *The Christianization of Scandinavia.* Red. B. Sawyer m. fl. Alingsås.

Sawyer, P. 1991. *När Sverige blev Sverige.* Alingsås.

Selinge, K.-G. 1989. Fornsigtuna och Sigtuna – frågor kring den antikvariska topografien. *Avstamp – för en ny Sigtunaforskning.* Red. S. Tesch. Sigtuna.

Skre, D. & Stylegar, F.-A. 2004. *Kaupang, the Viking Town. The Kaupang Exhibition at UKM, Oslo, 2004–2005.* Oslo.

Snorres Heimskr. = *Snorre Sturluson. Nordiska kungasagor I–III. Övers. av Karl G. Johansson*. Stockholm 1991–1993.

Sognnes, K. 1997. Før Trondheim ble til. *Spor* 1/97.

SR = *Sveriges runinskrifter,* 1900–. Stockholm.

Strid, J.-P. 1991. De språkliga källorna till Sigtunas äldsta historia. *Fornsigtuna. En kungsgårds historia*. Red. A. Allerstav m. fl. Upplands-Bro.

Sundqvist, O. 2000. The Uppsala Cult. *Myth, Might and Man. Ten Essays on Gamla Uppsala.* Red. G. Friberg. Stockholm.

Sundqvist, O. 2002. *Freyr's offspring. Rulers and religion in ancient Svea society.* Uppsala.

Steinsland, G. 2000. *Den hellige kongen. Om religion og herskermakt fra vikingtid til middelalder.* Oslo.

Sv. U. = *Svensk uppslagsbok, 2 uppl.*

Tesch, S. 1990. Stad och stadsplan. *Makt och människor i kungens Sigtuna.* Red. S. Tesch. Sigtuna.

Tesch, S. 2000. Det sakrala stadsrummet. Den medeltida kyrkotopografin i Sigtuna. *Meta* nr 1/2000.

Tesch, S. 2001. Houses, Town Yards and Town Planning in Late Viking Age and Medieval Sigtuna, Sweden. *Lübecker Kolloquium zur Stadtarchäologie im Hanseraum III: der Hausbau.* Hrsg. M. Gläser. Red. B. Dahmen. Lübeck.

Tesch, S. & Petterson, B. 1995. Kungen gav, hövdingar byggde. *Populär arkeologi* 3/95.

Thietmar Chron. = *Thietmar von Merseburg. Chronik. Neu übertragen und erläutert von W. Trillmilch.* Berlin 1957.

Wessén, E. 1960. *Historiska runinskrifter.* Stockholm.

Vikstrand, P. 2001. *Gudarnas platser. Förkristna sakrala ortnamn i Mälarlandskapen.* Uppsala.

Williams, H. 1996. Vad säger runstenarna om Sveriges kristnande? *Kristnandet i Sverige. Gamla källor och nya perspektiv.* Red. B. Nilsson. Uppsala.

Williams, H. 1996b. Runstenstexternas teologi. *Kristnandet i Sverige. Gamla källor och nya perspektiv.* Red. B. Nilsson. Uppsala.

Zachrisson, T. 1989. …tog Knuts gäld i England… förekomst och frånvaro av vikingatida ädelmetalldepåer i Uppland och Södermanland. *Mänsklighet genom millennier. En vänbok till Åke Hyenstrand.* Red. M. Burström m. fl. Stockholm.

Zachrisson, T. 1998. *Gård, gräns, gravfält. Sammanhang kring ädelmetalldepåer och runstenar från vikingatid och tidigmedeltid i Uppland och Gästrikland.* Stockholm

.Zachrisson, T. 1998b. Nyckeln till de uppländska runstenarna finns i Sigtuna. *Populär arkeologi* 2/98.

Rättelser *(publ. i tryckupplagan av Situne Dei 2007).* Sid. 114: Runstenen U241 står i Lingsberg, Vallentuna. Sid. 125–126: Garmonsway 1967 återfinns i referenslistan under A ("The Anglo-Saxon Chronicle").